

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до семінарських занять
студентів денної та заочної форми навчання
з дисципліни «Історія України та української культури»
Спеціальність - 193 «Геодезія та землеустрій»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Одеса-2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

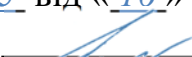
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до семінарських занять
студентів денної та заочної форми навчання
з дисципліни «Історія України та української культури»
Спеціальність - 193 «Геодезія та землеустрій»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Затверджено на засіданні групи
забезпечення спеціальності
протокол № 5 від «16» лютого 2023 року

Одеса-2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Методичні вказівки
до семінарських занять
студентів денної та заочної форми навчання
з дисципліни «Історія України та української культури»
Спеціальність - 193 «Геодезія та землеустрій»
Рівень вищої освіти – бакалавр

Затверджено на засіданні групи
забезпечення спеціальності
Протокол № 5 від «16» лютого 2023 року
Голова групи Гриб О.М.

Затверджено на засіданні кафедри
українознавства та соціальних наук
Протокол №5 від «31» січня .2023р.
Зав. каф. Бубнов І.В.

Одеса-2023

Методичні вказівки до семінарських занять з дисципліни «Історія України та української культури» студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій», освітньо- професійної програми «Землеустрій та кадастр», рівень вищої освіти - бакалавр / Слободянюк О.Р., - Одеса: ОДЕКУ, 2023. - 71 с., укр. мова.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ТЕМА 1. Витоки українського народу та його культури.....	9
ТЕМА 2. Східнослов'янська держава Київська Русь.....	12
ТЕМА 3. Історія українських земель в другій половині XII ст. – першій половині XIV ст. Галицько-Волинська держава.....	15
ТЕМА 4. Культура Київської Русі і культура Галицько-Волинської держави.....	17
ТЕМА 5. Поступове загарбання українських земель іноземними державами (40-і рр. XIV ст.-перша половина XVI ст.). Виникнення і розвиток українського козацтва. Українські землі у складі Речі Посполитої.....	19
ТЕМА 6. Українська культура XIV- перша половина XVII ст.....	21
ТЕМА 7. Національно-Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Московсько-Переяславський договір.....	24
ТЕМА 8. Доба руїни. Гетьманування Івана Мазепи. Козацько-гетьманська держава (сер. XVII - кін. XVIII ст.) Українська культура (сер. XVII - XVIII ст.).....	28
ТЕМА 9. Українські землі під владою Російської та Австрійської (з 1867 р. Австро-Угорської) імперій. Національно-культурне відродження України (кінець XVIII - XIX ст.).....	31
ТЕМА 10. Україна на початку XX ст. Перша світова війна. Революційні події в Україні. Українська культура на початку XX століття.....	35
ТЕМА 11. Відродження, обстоювання державності українського народу (1917-1920 рр.).....	38
ТЕМА 12. Україна в міжвоєнний період (1921-1939 р.р.) Основні тенденції культурного розвитку 20-30-х років XX ст.....	40
ТЕМА 13. Україна в роки Другої світової війни та її складової частини – Великої вітчизняної.	46
ТЕМА 14. Роки посилення сталінського тоталітаризму (1945-1953 рр.). «Хрущовська відлига» (1953-1964 рр.).....	52
ТЕМА 15. Період застою і кризи радянського суспільства (1964 – 1985 рр.). Часи перебудови та активізації суспільно-політичного життя в Україні (1985 – 1991 рр.).	56
ТЕМА 16. Україна – незалежна держава. Поступ у XXI ст.....	62
ТЕМА 17. Культура в часи перебудови та становлення незалежної держави.....	65
ЛІТЕРАТУРА.....	70

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Історія України та української культури» освітньо-професійної програми «Землеустрій та кадастр» викладається студентам 1 року навчання за рівнем вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю «Геодезія та землеустрій». Вивчення дисципліни «Історія України та української культури» передбачає викладання лекцій, проведення семінарських занять, тестових завдань та написання контрольних робіт по завершенню лекційних модулів, складання іспиту по завершенню курсу.

Загальні програмні компетентності навчальної дисципліни «Історія України та української культури»: ЗК13.Здатність зберігати, примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії, закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу й суспільство, а також в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для відпочинку та ведення здорового способу життя.

Програмні результати навчання дисципліни: РН20.Зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу й суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Отримати базові знання:

- подати наукову періодизацію історії України, характерні риси основних періодів української історії, їх особливості, визначальні події та явища в кожному з них;
- узагальнити досвід національного державотворення, традиції української державності, значення боротьби українського народу за її відродження та збереження;
- розкрити історію суспільно-політичних, культурних та соціально-економічних процесів в Україні, основні етапи українського національно-визвольного руху, його конкретний зміст та організаційні форми, визначити місце і роль в українській історії, видатних історичних осіб;
- висвітлити зміст і особливості розвитку української матеріальної та духовної культури, її взаємозв'язок із світовою культурою;
- показати найважливіші події та явища української історії в контексті світової історії, роль України в системі міжнародних відносин.

Отримати базові вміння враховуючи історичний досвід, який застерігає всіх від ігнорування, а тим більше порушення їх, від силових спроб загальмувати або зупинити суспільний прогрес, від ворожнечі чи відкритої конфронтації, що загрожують непоправними катаклізмами;

- пояснюючи події й процеси минулого, вияснити їх причини і наслідки;

- точно і зважено, без упередженості враховувати вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів на історичні процеси;

- проводячи аналіз, ґрунтуватися на важливих і обов'язкових для дотримання методологічних принципах: а) історизму, б) об'єктивності, в) соціального підходу, г) альтернативності, д) творчого характеру; застосовувати сучасні методологічні підходи до вітчизняної історії;

У відповідності з “Положенням про кредитно-модульну систему навчання студентів ОДЕКУ” програма практичного курсу розподілена на окремі логічно пов'язані блоки-модулі. У методичних вказівках наведені рекомендації щодо підготовки до семінарських занять з дисципліни «Історія України та української культури».

ТЕМА1. ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ТА ЙОГО КУЛЬТУРИ.

ПЛАН

- 1.Первісне суспільство і перші державні утворення на території України.
- 2.Проблема «прабатьківщини» слов'ян.
- 3.Східні слов'яни: розселення, заняття.
- 4.Перші державні об'єднання східних слов'ян.

1. На думку істориків, перші люди з'явилися в Африці близько 2,5 млн. років тому. До Європи найдавніші мешканці прийшли лише через 700 тис. років. На території сучасної України перші люди з'явилися ще пізніше – близько 1 млн. років тому. Їх переселення відбувалося двома шляхами з Європи та Закавказзя. Історію первісного суспільства вчені поділяють на кілька періодів залежно від матеріалу та технології виготовлення знарядь праці: палеоліт (стародавній кам'яний вік 1млн. – 11 тис. років тому), мезоліт (середній кам'яний вік 11 – 9 тис. років тому), неоліт (новий кам'яний вік 7 – 4 тис. років тому), енеоліт (мідно кам'яний вік 4 – 3 тис. років тому), бронзовий вік (3 – 1 тис до н. е.).

Кам'яний вік – це найдовший період історії людства. У цей період воно, власне, і виникло. Знаряддя праці тоді виготовляли з каменю (кремінь, обсидіан, сланець), кістки, дерева. Кам'яний вік поділяють на три етапи: палеоліт, мезоліт, неоліт. **Мідний, або мідно-кам'яний вік** був перехідним етапом від кам'яного періоду до епохи металу. Характерними рисами енеоліту стало: відокремлення скотарства від хліборобства, поруч з кам'яними знаряддями праці почали виготовляти мідні, перехід від мотичного до рільного землеробства, почали вирощуватися майже всі сучасні зернові та садово-огородні культури, було винайдено вози, розвивалася примітивна торгівля. У лісостеповій зоні України за часів енеоліту поширилася **трипільська культура** (4 тис. – 3,5 тис років до н.е.), яку відкрив у 1893 р. археолог В. Хвойка поблизу с.Трипільля на Київщині. Ареал поширення трипільської культури сягає 190 тис. км квадратних, що нині входять до території України, Молдови та Румунії. Відомо понад 3 тис. п оселень на берегах річок, схилах долин. Найвідоміші поселення Майданецьке, Тальянки та ін. площею 250-400 га. В яких проживали до 10-20 тис. осіб (так звані протоміста, будинки в яких були розташовані по спіралі).

Відкриття та поширення заліза започаткувало нову еру в історії людства – **залізу**. Перші залізні вироби мали космічне походження і були виготовленні з уламків метеоритів. Для території України початок залізної доби пов'язаний з культурою кочовиків **кіммерійців** На початку **VII ст.** до н.е. в степах українського Причорномор'я вдерлися кочові племена скіфів. Ці іракомовні племена вийшли з глибин Азії, спустошливим маршем пройшли по країнах Близького Сходу й осіли у південних областях України.

Самоназва цього народу – «сколоти», скіфами ж їх називали греки, і саме ця назва увійшла до історії. Скіфи ділилися на кілька племен, основними серед них були такі: царські скіфи (жили між Дніпром і Доном), скіфи-кочовики (мешкали у причорноморських степах), скіфи-землероби (проживали в лісостепу на лівому березі Дніпра) і скіфи-орачі (заселяли землі над Бугом). У III в. до н.е. в Північне Причорномор'я почали проникати зі сходу, з басейну Волги іраномовні сарматські племена. Сармати були дуже близькі до скіфів за походженням і способу життя. Вони розгромили скіфів і шість століть панували в степах Північного Причорномор'я. Назва сарматів походить від іранського слова «саоромант» – «оперезаний мечем». Античні автори часто згадують у своїх працях сарматів. Всі вони підкреслюють, що це був народ воїнів-вершників, добре озброєних і хоробрих. Сармати відрізнялися агресивністю і войовничістю.

Тисячолітня історія античної цивілізації в Північному Причорномор'ї мала надзвичайно серйозні наслідки. По-перше, у ході колонізації на місцевий ґрунт було перенесено демократичний полісний устрій, що сприяло становленню державотворчої традиції на території сучасної України. По-друге, грецькі переселенці не тільки передали місцевому населенню прогресивні технології землеробства та ремесла, а й активно залучили його до товарно-грошових відносин. По-третє, виникнення античних міст-держав зумовило розгортання процесу урбанізації Причорномор'я. По-четверте, різнобічні контакти місцевих племен з колоністами сприяли поширенню досвіду та здобутків найпередовішої на той час античної культури. У своїй сукупності всі ці процеси не тільки помітно прискорили темпи історичного розвитку населення Криму, Подністров'я, Побужжя та Подніпров'я, а й на тривалий час визначили південний вектор цивілізаційної орієнтації, що надалі сприяло тісним контактам Київської Русі та спадкоємиці грецької культури, колишньої еллінської колонії – Візантії.

2. Отже, слов'янство як самостійна етнічна спільнота вийшло на історичну арену на початку I тис. н. е. Це був динамічний і драматичний час Великого переселення народів (II-VII ст.). Першо-поштовхом цього процесу стало переміщення готів з Прибалтики до Причорномор'я. Готські племена, що осіли в пониззі Дніпра, отримали назву остготи, а ті, які зосередилися між Дністром та Дунаєм, - вестготи. У 375 р. готів перемогли гуни, частково їх підкоривши, частково витіснивши з Причорномор'я. Гуни створили між Доном і Карпатами могутню державу, на чолі якої став Аттіла. Про силу цього державного утворення свідчать вдалі походи гунів у Галлію та Східну Римську імперію. Проте після кількох поразок від римлян та їхніх союзників, смерті 451 р. Аттіли гунська держава поступово втрачає силу і розпадається. Ці історичні колізії суттєво вплинули на долю слов'янства. Відчувши, що гуни вже не становлять серйозної небезпеки, не перешкоджають міграції, слов'яни, починаючи з V ст., могутнім потоком вирушили у візантійські землі. Як свідчать джерела, починаючи з 527 р., походи антів і склавинів разом із іншими варварськими народами на Константинополь стають

регулярними. Нестримне слов'янське нашествя призвело до того, що вже 577 р., слов'яни контролювали землі на території Фракії та Македонії, а на початку VII ст. ними було захоплено Далмацію та Істрію. Наприкінці VII ст. слов'яни майже повністю оволоділи Балканським півостровом, проникли до Малої Азії. Про масштаби та інтенсивність слов'янської експансії свідчить той факт, що тогочасні західні автори називають навіть Пелопонес Славонією. Візантійський імператор Константин Багрянородний так підсумовує наслідки слов'янської міграції: «Зіслов'янилась вся наша земля і стала варварською».

3. Картину розміщення східних слов'ян на Східноєвропейській рівнині яскраво зобразив давньоруський літописець кінця XI – початку XII ст. Нестор у «Повісті минулих літ», яка «увібрала весь досвід історичних знань, нагромаджений на Русі в попередню епоху, досягнення європейської історичної думки, традиції візантійської культури». На Правобережжі середньої течії Дніпра жили поляни з центром у Києві; на північ і захід від полян, між ріками Россю і Прип'яттю – древляни з центром у Іскоростені; на північ від полян і древлян, на Лівобережжі Прип'яті – дреговичі; на захід від полян, за верхньою течією Південного Бугу – бужани й волиняни; південніше полян, у Південному Подніпров'ї – уличі, а ще далі на південний захід, у басейні Дністра – тиверці; у Закарпатті – білі хорвати; на лівому березі Дніпра, в басейні рік Сули, Сейму, Десни, сягаючи на сході до Сіверського Дінця – сіверяни; на північ від сіверян, між верхньою течією Дніпра і Сожа – радимичі; на північ від радимичів, у верхів'ях Волги, Дніпра й Двіни – кривичі з центром у Смоленську; в басейні Західної Двіни, по річці Полоті – полочани; у районі озера Ільмень – словени; нарешті, на крайньому сході регіону розміщення східних слов'ян жили в'ятичі, які займали басейн верхньої і середньої течії Оки й Москви.

4. Отже, зміни, що відбулися у суспільному житті східних слов'ян у VI – IX ст. (удосконалення техніки та технології землеробства, піднесення ремесла, пожвавлення торгівлі, розклад родово-общинного ладу, класова диференціація, виділення дружини на чолі з князем у відособлену привілейовану корпорацію, формування спільної культури, поява перших протодержав) сприяли створенню фундаменту, на якому в IX ст. зросла могутня будова Давньоруської держави. Подальше становлення державності у східних слов'ян було закономірним підсумком внутрішньої еволюції їхнього суспільства. У процесі державотворення помітну роль відіграли зовнішні сили: варяги, які сприяли активізації політичного життя східнослов'янського суспільства, та хозарський каганат, який, постійно загрожуючи агресією, підштовхував слов'янські землі до консолідації. Водночас історичні факти свідчать, що перші протодержавні утворення – князівська влада та інші елементи державотворчого процесу, мають

головним чином місцеве походження і виникли задовго до утворення Давньоруської держави.

Питання до самопідготовки:

1. Дайте характеристику первісної доби на території України.
2. Розкрийте суть та значення неолітичної революції.
3. Проаналізуйте виникнення, розвиток та зникнення племен трипільської культури.
4. Охарактеризуйте племена киммерійців, скіфів і сарматів на території України в давнину.
5. Дайте характеристику античним містам-держavam Північного Причорномор'я та Криму, яка їх цивілізаційна роль?
6. Проаналізуйте походження слов'ян, розселення їх в Україні.

ТЕМА 2, СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКА ДЕРЖАВА - КИЇВСЬКА РУСЬ.

ПЛАН.

1. Походження Київської Русі та її назви: сучасний історіографічний дискурс.
2. Виникнення і становлення давньоруської держави, соціально-економічний, державний устрій.
3. Прийняття християнства та його історичне значення.
4. Причини та наслідки роздробленості Русі.

1. Завдання розібратися у походженні держави Київська Русь занадто складне і відповідальне. Серед причин, що майже унеможливають досягнення поставленої мети, виділимо кілька: заплутаність трактування питання походження Київської Русі в світовій і вітчизняній історіографії, вузькість джерельної бази, суперечливість і неоднозначність на сьогодні відомого нам історичного фактажу, патріотично-ідеологічні пріоритети дослідників (істориків), які перш за все нехтували об'єктивністю тощо.

Першим, хто поставив питання походження Київської Русі був Нестор, легендарний чернець (ієродиякон) Печерського монастиря у славнозвісній «Повісті минулих літ», створеній упродовж 1112-1113 рр.

Згодом, широкого розповсюдження набули кілька теорій: – **норманська**, за якою скандинавам належала визначальна роль у творенні Київської держави, та **антинорманська**, за якою цю роль відповідно відіграли слов'янські чи ослов'янені народи. Існує ще **хозарська теорія**, однак вона не настільки актуальна.

Важко сказати, яка з теорій походження Київської Русі є найбільш вірогідною, що також визнають історики О.Бойко, В.Петровський та ін. Однак, варто пам'ятати, що лише комплексне вивчення різних джерел (літописних та археологічних) дасть вірну відповідь. Східнослов'янське суспільство ще до літописного закликання варягів мало свої протодержавні утворення, підвалини пізніших процесів державотворення. А присутність варязького, хозарського та інших елементів у формуванні державності слов'ян лише пояснює складну еволюцію їх суспільного розвитку.

2. Крок до східнослов'янської державності було зроблено 882 р. новгородським князем Олегом, який з дружиною спустився Дніпром, взяв Смоленськ, Любеч, а потім хитрістю захопив Київ, убив київських князів Аскольда і Діра й проголосив Київ столицею: «Хай буде Київ матір'ю градам руським». Від того часу надходять систематичні відомості про розвиток державності на Русі. Письмові угоди Києва з Константинополем 907, 911 та 944 рр. стали першими політичними актами молоді держави.

Періодизація політичної історії. В історії Київської Русі можна виділити три періоди:

1. За князювання Олега (882-912), Ігоря (912-945) та Святослава (957-972) відбувається об'єднання земель і племен східних слов'ян. У політиці князів переважала зовнішня експансія. Відчутні пережитки родоплемінного ладу.

2. Період найбільшої могутності Київської держави за кн. Володимира Святославовича (980-1015) і Ярослава Мудрого (1019-1054). Здійснюються внутрішні реформи. Родовий принцип управління остаточно замінюється державним. Варязьку аристократію витісняють дружинники і бояри місцевого походження. Формується вотчина.

3. Початок феодального дроблення Русі: друга половина XI – перша третина XII ст. – час правління Ярославичів і їх нащадків.

Соціально-економічний та державний лад Київської Русі. В Київській Русі інтенсивно розвивалися феодальні відносини. Але в момент її виникнення і певний час надалі (до кінця XI ст.) в її соціально-економічному ладі зберігалися помітні залишки попереднього родового ладу, що визначає її як ранньофеодальну державу, з таких причин: а) економічну основу держави становили вільні селяни-общинники. Приватне феодальне землеволодіння (вотчина) перебувало в зародку і сформувалося тільки на кінець XI ст. Феодальна рента здійснювалася у формі данини; б) в системі влади відчутною залишалася роль місцевої племінної знаті; в) важливу роль продовжували відігравати форми родоплемінного ладу – народне ополчення, віче; г) відчутними були залишки язичництва.

3. Обрання віри у 988 р. кн. Володимиром I не є випадковим. Руську державу до цього кроку підштовхували економічно-торгові інтереси, поєднані шляхом «із варяг у греки», так і загальнополітичні розрахунки. Хрещення Володимира Святославовича, його родичання з візантійським імператором ввело київських князів до християнського світу. Цей факт

забезпечував офіційну легітимацію Русі в очах Європи бо лише християнський правитель міг стати суб'єктом міжнародного права, кордони його володінь вважалися (номінально недоторканими, воїнів під час збройних конфліктів брали у полон, а не в рабство, заручатися поняттям справедливості серед сусідніх королів.

4. Київська Русь була могутньою державою середньовічної Європи, яка відіграла велику роль у світовій історії.

Утворення великої і сильної давньоруської держави сприяло суспільно-економічному, політичному і культурному розвитку східних слов'ян, посилювало їх у боротьбі з зовнішніми ворогами. В російській історіографії, особливо у ХІХ ст., утвердився погляд на Київську Русь як на державу російського народу. Існування українського і білоруського народів як окремих, самостійних народів великодержавною ідеологією взагалі не визнавалося. Українські ж історики не сприйняли такої схеми. Щоб підкреслити спадковість України від Київської Русі, вони ввели термін «Україна-Русь». Першим його вжив професор Київського університету В. Антонович, а згодом М. Грушевський виніс його в титул своєї фундаментальної праці «Історія України-Русі».

Київська держава мала своїм головним осередком територію, які включали нинішні етнічні українські землі. Саме на цих землях витворилися й діяли державні органи влади й управління з центром у Києві. Київські князі поширювали й зміцнювали свою державу, спираючись передусім на сили подніпровського населення. Найвидатніші пам'ятки – літописи, архітектурні споруди тощо теж створювалися у Києві та інших подніпровських, пізніше українських, землях. Отже, Україна – пряма спадкоємиця державності і культури Київської Русі. Одночасно Київська Русь стала витокom державності і цивілізації для російського і білоруського народів. Економічна та військова могутність, активні виступи на міжнародній арені висунули її в число провідних країн середньовічного світу. Успішно відбиваючи напади степових кочівників, Русь відіграла роль щита, який прикрив західноєвропейську цивілізацію зі сходу. Стародавня Русь мала великий авторитет і вплив на міжнародній арені.

Питання до самопідготовки:

1. Визначте соціально-економічні та політичні фактори утворення Київської Русі.
2. Порівняйте розвиток Київської Русі за перших князів ІХ-Х ст.
3. У чому полягало історичне значення християнізації Русі?
4. У чому є своєрідність соціально-економічного розвитку Київської Русі за правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого?
5. Які причини і наслідки роздробленості Київської Русі?
6. У чому полягає історичне значення Київської Русі?

ТЕМА 3. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIIст. – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIVст. ГАЛИЦЬКО_ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА.

ПЛАН.

1. Виникнення Галицько-Волинської держави
2. Галицько-Волинська держава у 1241-1340 рр.
3. Початок формування української народності.

1. Історія Галицько-Волинської держави - складова частина історії Давньої Русі. Впродовж півтора сторіччя вона відіграла надзвичайно важливу роль у житті східних слов'ян. Галицько-Волинська держава виникла не в результаті розпаду Русі, а внаслідок місцевого розвитку: на той час, коли на цю територію поширилася влада Києва, тут уже існували численні міста з князями, котрі змогли об'єднати землі, населені дулібами, білими хорватами, буханами та іншими племенами. Починаючи з XI століття, київські князі розглядали південно-західні землі як свою вотчину. Політика великих київських князів щодо Волині і Галичини не знаходила підтримки серед місцевої земельної знаті, і вже з кінця XI століття вона почала боротьбу за їх відособлення. В XIII столітті, в час правління Данила Галицького, його Галицько-Волинська держава опинилася в надзвичайно складній ситуації. З одного боку – нищівна монголо-татарська навала. З іншого – західні держави, які ніколи не поцінували і не були вдячні русичам, котрі першими прийняли на себе основний удар кочівників. Більше того, вони намагалися скористатися з ослаблення східнослов'янських князів, щоб урвати для себе шматок ласої землі, її багатств. Успішне утвердження Данила силою меча серед європейських держав викликало тривогу в ставці Батия. Він послав до Данила в його нову столицю Холм свого посланця Мауци (Могутній). Той став на порозі і кинув лише два слова: «Віддай Галич!». Це означало, що Данилові негайно потрібно було їхати в Золоту Орду.

2. Роль Галицько-Волинської держави в історії української державності. Будучи безпосереднім спадкоємцем Київської Русі, Галицько-Волинська держава відіграла надзвичайно важливу роль в історії українського народу:

-зберегла від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяла їхній консолідації та усвідомленню власної самобутності;

-стало новим після занепаду Києва центром політичного та економічного життя;

- модернізувала давньоруську державну організацію;

-розширила сферу дії західноєвропейської культури, сприяла поступовому подоланню однобічного візантійського впливу;

-продовжила славні дипломатичні традиції Київської Русі, ще 100 років після встановлення золотоординського іґа представляла східнослов'янську державність на міжнародній арені.

3. Важлива роль у формуванні нової історичної спільності людей народності належить державі. Утворення Київської Русі стало важливим етапом у формуванні української народності. В умовах єдиної держави, цілком природно, відбувалося руйнування племінної замкнутості, зближення і консолідація різних племен і народів. Етнічна консолідація східного слов'янства у VI – на початку XII ст. реалізувалася переважно на регіональному рівні. Тобто, переростання родоплемінних зв'язків у нову спільність типу народності відбувалося в межах окремих регіонів, а не в масштабі всієї Київської Русі.

Населення східнослов'янських земель VI-XIII ст., яке склало етнічну основу формування української народності (поляни, сіверяни, древляни, уличі, тиверці, волиняни, білі хорвати та їх нащадки), може бути назване як протоукраїнці. Цей термін вказує на факт наявності основних етноутворюючих ознак сучасної української нації вже на зламі I і II тисячоліть (особливості мови, звичаї і традиції, риси матеріальної культури), але попереджає, що в той час формування народності не завершилося, регіональні межі не були зламані; про існування ж єдиної східнослов'янської народності говорити буде не правильно.

Питання до самопідготовки:

1. За яких обставин утворилася Галицько-Волинська держава і коли?
2. Охарактеризуйте роль Романа Мстиславовича?
3. Скільки років продовжувалась боротьба за галицький престол?
4. Охарактеризуйте роль Данила Галицького в історії Галицько-Волинської держави.
5. Хто був останнім князем Галицько-Волинської держави?
6. Визначте історичне значення Галицько-Волинської держави.

ТЕМА 4. КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ ТА КУЛЬТУРА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

ПЛАН .

1. Культура дохристиянської Русі.
2. Вплив християнства на розвиток культури в Київській Русі.
3. Культура Галицько-Волинської держави.

1. Давні слов'янські вірування були *язичницькими* і ґрунтувалися на обожнюванні сил природи. Все життя слов'ян пронизувала віра у втручання надприродних сил, залежність людей від богів і духів. Найбільше вражали слов'ян явища природи, пов'язані з виявом сили та могутності: блискавка, грім, сильний вітер, палахкотіння вогню. Не випадково верховним божеством був Перун - бог блискавки і грому, який, як і всі інші боги, втілював у собі добрий і злий початок, він міг уразити людину, її житло блискавкою, але водночас він, згідно з міфом, переслідує Змія, який переховується в будь-якому предметі, наздоганяє і вбиває його. Після перемоги над Змієм іде дощ і очищає землю від нечистої сили. Не менш сильними і грізними були Сварог - бог вогню; Стрибог - бог вітрів, який втілює стріли і війну; Даждьбог - бог успіху, який ототожнювався з сонцем; Хорс - бог сонця (іноді місяця); Симаргл – бог підземного світу. Уявляли його в образі крилатого пса. Унікальним пам'ятником культової скульптури є так званий Збручський ідол. Відмітною рисою є і слабо виражений антропоморфізм богів: вони мало схожі на людину, нагадують переважно фантастичних істот. Ідоли богів встановлювалися не в храмах, а в гаях, на берегах річок і т.д., такі місця називалися капищами. Культ божеств – прийняті ритуали жертвоприношень і звертань, священні атрибути, слова молитов - відомі дуже мало. Шкоду, марноту, негативні властивості втілювали в дохристиянських народних віруваннях злі духи: лісовик, біс, водяний, русалки, полуденниця - дух літньої полуденної спеки, крикси – духи крику і плачу тощо. Злі духи вважалися безпечними для тих, хто дотримувався всіх обрядів і заборон. Світогляд східних слов'ян формувався відповідно до загальноєвропейських тенденцій розвитку уявлень про світ. Як і інші народи, вони вірили у пекло, небесну твердь, центр світу ("світове дерево"), вирій (місце на небі, куди відлітають душі померлих праведників). Життя людини підлегле долі – «суду Божому». Правда, доля у східних слов'ян не була, очевидно, такою ж невідвратною, як фатум у древніх греків, але головні події людського життя вважалися визначеними наперед. Недаремно майже кожне календарне свято включало обряди ворожби про майбутнє життя людини. Релігія східних слов'ян, як і інші складники культури, які формувалися на етапі родоплемінних відносин, з виникненням і розвитком державності неминуче повинні були зазнати серйозних змін. Якісно нові культурні процеси в Київській Русі відбулися вже після прийняття християнства.

2. Прийняття християнства мало для Русі, при всій суперечності наслідків його для країни і народу, величезне позитивне значення. Зміцнювався новий феодальний лад. В ідеології безліч місцевих культів замінювалася культом єдиного Бога. Централізована організація священнослужителів - церква, підлегла владі великого князя, служила зміцненню його становища необмеженого монарха. Єдність релігії з іншими європейськими країнами робила Київську Русь частиною світового християнського суспільства. Незважаючи на політичні протиріччя, християнство зблизило Русь з Візантією - найбільш розвинутою феодальною державою з передовою культурою. Прийняття християнства позначилося на всьому духовному житті суспільства, привело до значного його збагачення.

3. Загалом Галицько-Волинській землі належить почесне місце у формуванні давньоруської, а пізніше й української культури, у закріпленні її зв'язків із культурою російського і білоруського народів, а також із культурою південних і західних слов'ян. Тому протягом сторіч у важкий час панування іноземних феодалів багато слов'янських діячів літератури, мистецтва, просвітництва зверталися до спадщини Давньої Русі, взагалі, Галицько-Волинської держави, зокрема. Культура доби Київської Русі стала не тільки продовженням культурного розвитку попередніх часів, а й виявом якісних зрушень у житті східних слов'ян. Ці зрушення були пов'язані із розпадом родового ладу та визріванням феодальних відносин. За досить короткий час давньоруська культура досягла високого рівня, посівши помітне місце у колі середньовічних культур світу. Виходу давньоруської культури на світовий рівень сприяло інтенсивне поширення християнства на київських землях. Нова релігія допомагала утвердженню феодального ладу, зміцненню молоді державності, сприяла міжнародним контактам. Поширення християнства забезпечило розвиток писемності, сприяло появі визначних літературних пам'яток та мистецьких цінностей.

Питання до самопідготовки:

1. Якими були релігійні вірування давніх слов'ян?
2. У чому, на вашу думку, полягала складність і суперечливість запровадження християнства на Русі?
3. Якою була політика князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого стосовно розвитку освіти та просвітництва?
4. Як вплинуло християнство на розвиток літератури у Київській Русі?
5. Яка споруда вважається першим кам'яним храмом на Русі?
6. Коли був закладений Софійський собор у Києві?
7. Який жанр живопису був найпоширеним після прийняття християнства? Наведіть приклади.
8. Якими були особливості літописання в Галицько-Волинській Русі?

ТЕМА 5. УКРАЇНА ПІД ВЛАДОЮ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ. (середина XIV – середина XVII ст.) ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТЛИТОЇ.

ПЛАН.

1. Українські землі у складі Литовсько-Руської держави:
 - а) соціально-економічне становище;
 - б) суспільно-політичний устрій.
2. Зародження та розвиток козацтва. Суспільно-політична організація Запорозької Січі.
3. Люблінська унія та її історичні наслідки для України.
4. Посилення соціального, релігійного та національного гноблення. Козацько-селянські повстання кінця XV – першої пол. XVI ст.

1. Литовське князівство утворилося в XIII ст. Після занепаду Галицько-Волинської держави з середини XIV ст. українські землі поступово потрапляли під його владу. Великий князь Міндовг (1230-1263) поширив владу на землі Західної Русі (Білорусь). За правління Гедиміна (1316-1341) та його синів Любарта і Ольгерда (1345-1377) Галичина разом з Холмщиною відійшла до Польщі, а Волинь – до Литви. Після смерті останнього з Романовичів цей край потрапив під владу князя Любарта, який мав дружину з родини галицько-волинських князів і тому вважав законними свої права на ці землі. Він намагався відродити державу Данила Романовича й почувався на цих землях незалежним володарем. У битві на річці Сині Води **1362 р. Ольгерд** завдав поразки Золотій Орді і приєднав Чернігівщину, Київщину, Переяславщину, Поділля. Згодом відвоював у Польщі частину західноукраїнських земель.

Отже, Литовсько-Руська держава утворилась майже за 150 років і була найбільшою в Європі. Її територія простягалась від Балтійського до Чорного морів. 90% її території становили білоруські й українські землі. Більш розвинена культура цих земель позначилася на соціально-економічному, політичному та культурному розвитку Литовської держави.

Литва не змінила адміністративно-територіального устрою українських земель. На чолі удільних князівств замість Рюриковичів були поставлені переважно представники литовської династії Гедиміновичів (сини і племінники Ольгерда).

2. Історичні умови виникнення козацтва: підневільне становище України під владою Литви і Польщі; позбавлення власної державності; соціальне гноблення; національні і релігійні утиски, сформували у другій половині XV – XVI ст. новий суспільний стан і збройні сили – козацтво.

Перша письмова згадка про козаків датована **1489 р.**, а про українських козаків 1492 р. (татарський хан скаржився Великому князеві Литовському, що кияни і черкаські напали на татарський корабель). Термін козак означає вільна, озброєна людина.

На півдні України існував великий малозаселений район – Дике поле. Люди з Полісся і Волині вирушали на середнє й нижнє Подніпров'я (так звані степові уходи) полювати, ловити рибу, збирати мед, нападати на татар. Пани не втручалися в життя південних районів і згодом тут почали оселятися бідняки або втікачі-кріпаки. Кількість козаків швидко зростала. Існували городові козаки (мешкали в Подніпров'ї) й низові козаки (проживали нижче Дніпровських порогів). Козаками ставали передусім селяни, а також міщани і дрібна шляхта. За національним складом найбільше було українців, однак зустрічалися молдавани, литовці, білоруси, росіяни і татари. Основні заняття козаків: землеробство, скотарство, полювання, рибальство, торгівля. Нерідко грабували татарських купців. Заможні козаки мали у господарстві наймитів.

З апорізька Січ як особлива військово-територіальна політична організація українського козацтва виникла в **середині XVI ст.** за дніпровими порогами. На думку вчених, перша Запорізька Січ була заснована в **1550-**ті рр. на острові **Хортиця** Дмитром Байдою-Вишневецьким. Запорізька Січ стала ядром майбутньої української держави, продовженням традиції українського народу, яка перервалася після сходження з політичної арени Галицько-Волинського і Київського князівств. Безперечно, Запорізька Січ не була державою в повному розумінні слова, але мала стільки виразних ознак державності, що її не раз справедливо називали **«козацькою республікою»**.

3. Люблінська унія стала подією величезної політичної ваги, але для долі України мала суперечливі наслідки: з одного боку, вона сприяла посиленню польської експансії на етнічні українські землі, руйнівному наступу католицизму, наростанню соціальної напруги, ополяченню тогочасної української еліти. З іншого боку, безумовно позитивним наслідком унії було возз'єднання українських земель, вихід їх на орбіту західноєвропейської культури, могутній спалах культурно-освітнього руху, який вперше об'єднав представників усіх станів і започаткував народження українського народу як усвідомленої спільноти.

4. Козацько-селянські повстання кінця XVI – першої половини XVII ст. були погано організовані, не мали чіткої програми дій, не мали програми подальших дій після перемоги, не мали досвіду боротьби. Придушивши повстання, Польща вжила жорстоких заходів проти козаків. На українських землях наступило «десятиліття золотого спокою». Повстання, хоч і зазнали поразки, але сприяли зростанню національної свідомості українців та накопиченню ними досвіду для майбутньої боротьби та розгортання у майбутнього широкого національно-визвольного руху

Питання до самопідготовки:

1. Дайте характеристику політиці литовських князів на українських землях у ХІУ-ХУ ст.
2. Кревська унія: причини укладання, суть та наслідки.
3. Які характерні риси соціально-економічного розвитку українських земель у ХІУ- середині ХУІ ст.?
4. Люблінська та Берестейська унії: причини укладання, суть та наслідки.
5. Причини виникнення українського козацтва та суспільно-політичний устрій Запорозької Січі

ТЕМА 6. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ХІV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІ ст.

ПЛАН.

1. Історичні та суспільно-політичні умови розвитку української культури. Полемічна література.
2. Розвиток освіти, науки, книгодрукування. Культурна і просвітницька діяльність П.Могили.
3. Архітектура і мистецтво.

1. Монголо-татарська навала в середині ХІІІ ст. і наступне півтора столітнє панування Золотої орди призвели до занепаду економічного, політичного і культурного життя на слов'янських землях. Від численних міст і поселень залишилися самі руїни або тільки назви. Процес формування культури в ХІV-ХVІ ст. був відображенням складного процесу формування української народності, що почався після розпаду Київської Русі. Роздробленість Київської Русі супроводжувалася розпадом давньоруської народності і утворенням на її основі трьох східнослов'янських народностей — російської, української і білоруської. Разом з формуванням української народності розгорталася процеси формування власне української культури. Дослідники виділяють два етапи у цьому процесі: — ХІІІ - ХV ст., коли культура загалом зберігала давньоруську основу в усіх сферах; — ХVІ - перша половина ХVІІ ст. Цей етап позначений виникненням стійких етнічних ознак та їх поєднанням у систему. Процес формування української народності був прискорений в ХІV-ХV ст., коли східна частина України була підкорена литовськими князями, а Галичина та Поділля — польськими феодалами. Литва, яка приєднала до себе землі Білорусії, України і частково Московської держави, перетворилася у багатонаціональну державу, де

превалювало не литовське, а слов'янське (українське і білоруське) населення з традиційною етнічною культурою і правом. Руська мова визнавалася у Литві державною. Православна церква залишалася панівною у духовному житті суспільства. Таке положення було закріплене у збірках державних законів — Литовських статутах 1529 і 1566 рр. Землі Галицько-Волинської держави наприкінці XIV ст. відійшли до Молдови, яка тоді ж потрапила в залежність від Туреччини. Землі Північного Причорномор'я і Приазов'я попали під владу Кримського ханства. З кожним десятиріччям розширялася турецька експансія на землі України.

Таким чином, землі України були завойовані іноземними державами, розділені на частини, а українська народність була позбавлена можливості створити власну єдину і незалежну державу.

2. В умовах боротьби проти іноземної експансії пробуджувався інтерес українців до власної історії, мови, традицій. Культурний зліт в Україні, коріння якого сягають у духовне життя Київської Русі, був результатом подальшого соціально-економічного розвитку, пробудження національної самосвідомості, поширення ідей гуманізму епохи Відродження. Поширенню цих ідей, як вже зазначалось, сприяли й представники України, які навчалися у Краківському, Болонському, Празькому та інших закордонних університетах. Відомо, що у XV-XVI ст. освіту у Краківському університеті отримали близько **800** українців. Багато українців, які навчалися в іноземних університетах, стали відомими діячами науки і культури свого часу. Імена цих наших співвітчизників дійшли й до нас, їх нащадків. Це і Юрій Дрогобич, доктор філософії і медицини Болонського університету, Станіслав Оріховський із Перемишля, який здобув визнання у Польщі, Італії, в Україні як публіцист, оратор, письменник і багато інших. Більша частина українців поверталася по закінченні навчання на батьківщину. Маючи широкі знання, вони намагалися донести досягнення європейської науки, культури і суспільної думки до своїх земляків. Окрема роль у справі поширення наукових знань належить і вихідцям з інших країн, які проживали в Україні.

3. В архітектурі Ренесанс втілювався найяскравіше — це був період високого розквіту зодчества. Це був час, коли в Україні відновлювались зруйновані міста, засновувались нові, зводились оборонні споруди, арсенали, житла — переважало світське будівництво, будувались також храми та монастирі. Ренесанс в архітектурі європейських країн: чітка симетричність, горизонтальність членування, використання декоративно-орнаментального оздоблення фасадів, інтер'єрів. У жилих будинках прагнули до зовнішньої репрезентативності та зручніших умов побуту. Фасад став головним у Луцьку, Кам'янці Подільському, Бродях та Львові. На цей час припадає бурхливий розвиток будівництва оборонних споруд в Україні. Найбільше повністю збережених міст-фортець, замків, культових споруд або ж їх решток лишилось саме з цих часів. Великі землевласники, шляхта, настрашені селянсько-козацькими повстаннями під проводом Северина

Наливайка й Григорія Лободи, перетворювали свої оселі на справжні фортеці. Укріпляли церкви, костели, синагоги й монастирі. Численні міста-фортеці, навіть замки бастионного типу здебільшого споруджували на залишках давньоруських городищ. Поряд зі спорудженням власне укріплених замків зводили міські укріплення, щоб боронитися від ворожих нападів. Будівництво кам'яних замків було поширене переважно на Правобережжі Дніпра, на Поділлі, Волині, у Галичині, Буковині і Закарпатті. Замки в Україні виникали поступово, із поширенням тут панування литовських і польських феодалів, зміцненням влади місцевих магнатів, а також у зв'язку з будівництвом міст як центрів ремесла і торгівлі. Міста потребували захисту від навали татар, турків та інших іноземних загарбників. Вони разом із замками феодалів були оборонними центрами цілих областей. Так, на Волині були укріплені давні стратегічні пункти — міста Луцьк, Володимир-Волинський, Кременець. З кінця XIII ст. значну роль у західній частині Поділля починає відігравати Кам'янець-Подільський. Він посідає центральне місце як торговий і перевалочний пункт на кордоні між Україною та Молдовою. Між Польщею та князівством Литовським, з одного боку, і татарами, а особливо турками після завоювання Молдови, з іншого точиться боротьба за нижнє і середнє Придністров'я, зокрема, за Кам'янець з його областю. Кам'янець-Подільські оборонні укріплення XV-XVI ст., що були побудовані замість давніх дерев'яних укріплень, добудовувались і поновлялись протягом XVII-XVIII ст. Незважаючи на різні пізніші архітектурні нашарування, Кам'янець-Подільський замок зберіг свою початкову основу. Кам'янець-Подільські укріплення становлять одну з складних форм архітектурних стилів оборонних і містобудівних споруд України XV-XVI ст. із різноманітними нашаруваннями. Замок, що стояв на невеликому гребені, який розділяв р. Смотрич на її природно створеній дузі, захищав в'їзд у місто. Львів залишався найбільшим західноукраїнським містом. Він мав розвинуту міську фортифікацію. Його зовнішні муровані укріплення почали зводити ще у другій половині XIV ст. У середині XVI ст. з'являється третій пояс укріплень. За деякими даними у Львові було збудовано 65 окремих оборонних башт та ще більш як 30 інших споруд оборонного призначення. До XVI ст. архітектура Львова була тісно пов'язана з староруськими традиціями. Тут панував стиль, успадкований від української народної архітектури дерев'яних споруд. Дерев'яні і цегляні житла будувались на зразок українських хат, переважно з відкритими галереями навколо. Ці галереї віддаляли дощові води і сніг від основної будівлі і оберігали житло від вогкості. Крім того, аркові галереї надавали будівлі певної краси. Великі кам'яниці в такому стилі з кінця XVI ст. збереглись у Львові як цікаві залишки народної архітектури, перенесеної з дерев'яного будівництва в кам'яне. В історію оборонної архітектури увійшли також Білгород-Дністровська фортеця Одеської області - одна з найбільших замкових споруд, Хотинська фортеця, замки в Острозі, Перемишлі та Бережанах.

Питання до самопідготовки:

1. У чому полягав реформаційно-гуманістичний характер братського руху?
2. Хто з письменників-полемістів протистояв наступу уніатів на православну церкву?
3. У чому полягала сутність релігійної та соціальної позиції Івана Вишенського?
4. Хто став першим ректором Острозької школи?
5. Який внесок у розвиток освіти означеної доби зробил Петро Конашевич-Сагайдачний?
6. Яка книга стала первістком українського книгодрукування?
7. Розкрийте роль Петра Могили в розвитку української культури і освіти.

ТЕМА 7. ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648 – 1657 рр.

ПЛАН.

1. Причини, характер, рушійні сили та періодизація.
2. Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького: перемоги і поразки.
3. Українсько-московський договір 1654 р.: сучасне трактування.
4. Формування української гетьманської держави в процесі національно-визвольної боротьби.

1. На початку визвольної боротьби діяльність Б. Хмельницького і його сподвижників була спрямована на вирішення трьох основних **завдань**: формування власних збройних сил і залучення на свій бік реєстрових козаків; залучення до боротьби широких верств українського суспільства (Б. Хмельницький звертається з універсалами до населення, закликаючи до спільної боротьби); укладення військово-політичного союзу з Кримським ханством в лютому-березні 1648 р.

Події Визвольної війни українського народу можна умовно поділити на кілька **періодів**:

- перший початковий (1648-1649 рр.), що характеризується найбільшим розмахом повстання;
- другий (1650-1653 рр.), упродовж якого гостра, напружена боротьба не принесла вирішальних успіхів жодній із сторін;
- третій (1654-1655 рр.), позначений участю у війні Московського царства на боці України,

– четвертий період (1656-1657 рр.) – укладення союзу між Україною і Семигородським (Угорським) князівством, а також спільні воєнні дії козаків і шведської армії проти Польщі.

2. У квітні-травні 1648 р. козацько-татарське військо розгромило польську армію на р. Жовті Води (3 тис. поляків потрапили у полон). У **вересні 1648 р.** відбулася битва з 60-тисячною польською армією поблизу міста Пилявці. Перемога українців створила сприятливі умови для визволення Західної України. Козакам дісталися 90 гармат, запаси пороху і зброї, коні та інше майно на суму близько 10 млн. злотих. У жовтні 1648 р. Б.Хмельницький взяв в облогу Львів, а згодом – фортецю Замостя. У листопаді 1648 р. козацькі полки разом із загонами місцевих повстанців звільнили увесь західноукраїнський регіон. У травні 1649 р. Польща відновила воєнні дії проти повстанців. Гетьман Б. Хмельницький у союзі з Кримом здобув переконливі перемоги над польськими військами під Збаражем (**липень 1649**) та Зборовим (**серпень 1649**). Військовий табір короля Я. Казимира опинився в щільному оточенні під Зборовим. Зрада татар, які побоювалися зміцнення повстанців-українців, врятувала поляків від остаточного розгрому. 18 серпня **1649 р.** між сторонами було укладено **Зборівський договір**. За ним Україна у складі Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств під офіційною назвою «Військо Запорозьке» визнавалася автономією в межах Речі Посполитої; реєстрове військо становило 40 тис. осіб, не записані до реєстру козаки поверталися у підданство до панів; шляхта отримувала право повернутися до маєтків, відновлювалося феодальне землеволодіння.

Польський уряд у лютому 1651 р. відновив війну і польське військо віроломно вдерлося на Правобережну Україну. Жахливою за наслідками була поразка гетьмана Хмельницького у битві під **Берестечком**, яка тривала майже два тижні. У ній взяли участь 150 тис. поляків, 100 тис. українських повстанців і 50 тис. татарських кіннотників. . Укладена 28 вересня **1651 р. Білоцерківська угода** призвела до тяжких наслідків, а саме: територія автономії обмежувалася лише Київським воєводством; козацьке військо скорочувалося до 20 тис. осіб; гетьман підпорядковувався польському королю та позбавлявся права закордонних зносин.

3. Серед істориків немає згоди в оцінці характеру Переяславської угоди (її називають персональною унією, протекторатом, військовим союзом, конфедерацією, возз'єднанням). Справа ускладнюється тим, що оригінальні документи втрачено, збереглися лише неточні їх копії. Україна сприймала «Березневі статті» як тимчасове явище, а Москва – як перший крок до цілковитого об'єднання. Більшість істориків вважають, що ця **україно-російська угода** передбачала цілковите збереження за козацькою Україною витворених форм правління й устрою інституцій політичної влади, території, судочинства, армії (60 тис. реєстровців), фінансової системи, територіально-адміністративного поділу, нової моделі соціально-економічних відносин,

цілковитої незалежності в проведенні внутрішньої політики. Суверенітет України частково обмежувався в царині зовнішньополітичної діяльності (з Річчю Посполитою та Портою) і обов'язком виплачувати данину до московської скарбниці. За своїми формально-правовими ознаками договір нагадував акт про встановлення відносин номінальної протекції, але за змістом найімовірніше передбачав створення під верховенством корони Романових конфедеративного союзу, спрямованого проти зовнішнього ворога.

4. Ім'я Богдана Хмельницького стало відтоді відомим на весь світ, він став першим українським політиком, котрий зумів не лише очолити боротьбу за національну незалежність, а й об'єднати для досягнення цієї мети всі класи-стани і групи українського суспільства. В умовах одночасного розгортання селянської війни йому вдалося пом'якшити гостроту соціальних суперечностей і запобігти їх переростанню у громадянську війну. Дбаючи про інтереси козацтва, Б.Хмельницький водночас пішов на визнання основних соціально-економічних завоювань селянства. На подібний крок була здатна людина справді реформаторського розуму. За гетьманування Хмельницького в основному був завершений процес формування Української держави – Війська Запорозького. Розвиваючи елементи національної державності, Хмельницький створив Українську козацьку республіку з яскраво вираженими демократичними рисами політичного устрою, що вигідно відрізняли її від феодальних монархій як Росії так і Європи. Гетьман Б.Хмельницький чітко визначив перспективу розвитку України як самостійної держави в межах етнічних українських земель, що у перспективі було своєрідним національним заповітом для прийдешніх поколінь українців.

Питання до самопідготовки:

1. Охарактеризуйте утворення Української козацької держави.
2. Під владою яких держав були українські землі напередодні національно-визвольної війни?
3. Визначте причини, характер національно-визвольної війни на чолі з Б.Хмельницьким.
4. Поясніть чому Кримське ханство стало союзником Б.Хмельницького у війні з Польщею?
5. Назвіть етапи національно-визвольної війни і дайте їм характеристику?
6. Охарактеризуйте рушійні сили визвольної боротьби, виділіть з них основні?
7. Зробіть порівняльний аналіз Білоцерківської та Зборівської угод (дата підписання, територія, залишена під владою гетьмана, кількість реєстрових козаків).

8. Охарактеризуйте політичний та адміністративно-територіальний устрій держави Б. Хмельницького.

9. Оцінка Переяславсько-Московського договору 1654 року?

ТЕМА 8. ДОБА РУЇНИ . УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА (сер. XVII - XVIII ст.) КОЗАЦЬКО – ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА (сер. XVII - кін. XVIII ст.) УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА (сер. XVII - XVIII ст.).

ПЛАН.

1. Внутрішнє та зовнішнє становище України у другій половині XVII ст.
2. Гетьманування І.Мазепи. Наступ на політичну автономію України першої половини XVIII ст.
3. Правобережні та західноукраїнські землі XVII–XVIII ст. Соціально-економічне становище, селянський рух та церковне життя.
4. Українська культура (сер. XVII-XVIII ст.)

1. У вересні 1659 р. Військова козацька рада обрала гетьманом Ю.Хмельницького (1659-1663). У жовтні 1659 р. у Переяславі між гетьманом і московським урядом були підписані договірні статті, які суттєво обмежували автономні права України: обмежувалися прерогативи гетьмана, український уряд позбавлявся права на зовнішню політику, російські війська розташовувались у всіх великих містах, київська митрополія підпорядковувалася московському патріарху. Ці дії викликали розчарування і обурення козацтва. Восени 1660 р. Ю. Хмельницький пішов на укладення угоди з польським урядом. У жовтні 1660 р. сторони підписали **Слободищенський трактат**, за яким Україна поверталася під владу Речі Посполитої на автономних засадах (відновлювалися умови Гадяцького договору). Більшість козацтва і старшини промосковської орієнтації, виступили проти угоди і відмовилися визнавати владу гетьмана. Усвідомлюючи свою політичну неспроможність, Ю. Хмельницький склав булаву.

Правобережне козацтво обрало гетьманом П. Тетерю (1663-1665), який дотримувався пропольської орієнтації. На Лівобережжі перемогу на Чорній раді отримав кошовий отаман Запорозької Січі І. Брюховецький (1663–1668), який зробив ставку на московський уряд. Таким чином, Українська держава розкололася на два державних утворення з протилежною політичною орієнтацією, з окремими урядами, які перебували у стані війни. Гетьман І. Брюховецький підписав з російським царем Батуринські статті (1663) і Московські статті (1665), які ще більше обмежили політичні права України: українські землі переходили під безпосередню владу царя, вибори гетьмана

могли проходити тільки з його дозволу, кількість московських військ в Україні збільшувалась, податки надходили до царської казни, а київський митрополит підпорядковувався московському патріархату. Такі дії гетьмана викликали невдоволення на Запорозькій Січі. Війни між Лівобережжям і Правобережжям за активної участі в них Польщі, Московщини, Туреччини і Криму набули затяжного, складного і трагічного характеру. Московщина і Польща вирішили досягти компромісу за рахунок поділу українських земель. У **1667 р.** вони уклали **Андрусівське перемир'я** на 13,5 років, за яким визнавалося входження Лівобережжя до складу Московщини, а Правобережжя – до складу Польщі. В Андрусів не були запрошені ні І. Брюховецький – гетьман Лівобережної України, ні П. Дорошенко, обраний гетьманом Правобережної України (1665–1676), який очолив національно-патріотичний рух. Він уклав союз із Кримом, пішов на зближення з Туреччиною. На початку лютого 1668 р. в Лівобережній Україні вибухнуло антимосковське повстання. П.Дорошенко, заручившись підтримкою значної частини населення Лівобережжя, усунув І. Брюховецького і об'єднав козацьку державу. У червні 1668 р. Військова козацька рада обрала його гетьманом. Проте Московщина і Річ Посполита, не бажаючи втрачати свою присутність в Україні, виступили проти її возз'єднання. П. Дорошенко опинився у війні на два фронти. Ворожу позицію щодо нього зайняло і Запорожжя, яке висунуло претендентом на гетьманство П. Суховія, підтримуваного Кримом. Для організації опору Польщі П.Дорошенко рушив на Правобережну Україну, а на Лівобережжі для боротьби з московськими військами залишив наказним гетьманом чернігівського полковника Д. Многогрішного. Роз'єднання козацьких сил негативно позначилося на розвитку подій. Д. Многогрішний перейшов на бік Московщини і при її підтримці був обраний гетьманом Лівобережжя (1668–1672). Він підписав Глухівські статті (1669): столицею стало м. Батурин, реєстр козаків 30 тис., податки мала збирати козацька старшина, а московські воєводи залишались в п'яти містах. Козацька держава знову розкололася на два гетьманства. Д. Многогрішний відновив зв'язки з П. Дорошенком, надавши йому військову допомогу. Діяльність Д. Многогрішного не узгоджувалася з офіційною політикою московського уряду. Проти гетьмана була сфабрикована справа про «зраду», і після суду в Москві його заслали до Сибіру. Новим гетьманом Лівобережної України було обрано лояльно настроєного до Московщини І.Самойловича (1672-1687).

На Правобережжі П. Дорошенку довелося вести боротьбу за владу з різними претендентами: спочатку із П.Суховієм, а згодом із М. Ханенком, який орієнтувався на Польщу і при її підтримці був обраний гетьманом (1670–1674). Під тиском зовнішніх і внутрішніх обставин П.Дорошенко почав шукати опори у турецького султана. У 1669 р. він уклав з Туреччиною союзний договір – Корсунські статті. У 1672 р. гетьман приєднався до Туреччини і розпочатої нею війни проти Польщі. Успішні дії турецьких і українських військ змусили польського короля 18 жовтня 1672 р. підписати Бучацький мирний договір, відмовившись від Правобережної України:

Поділля відходило до Туреччини; Українська держава утворювалася в межах Брацлавського і Київського воєводств. Порта почала вимагати виплати данини, роззброєння козаків, зруйнування фортець, відбулося пограбування українського населення.

У 1673 р. П. Дорошенко погодився повернутися під протекцію Москви за умов збереження цілісності козацької України, її прав і вольностей, надання надійної допомоги для боротьби з Туреччиною. Але на початку 1674 р. московські війська разом з військом І. Самойловича оволоділи основними містами Правобережжя. І. Самойловича обрали гетьманом усієї України. Він підписав Конотопські статті (1672), за якими не мав права на зовнішні відносини, не міг карати і позбавляти старшину посад, мусив розпустити власні війська (компанійців). Починаючи з 1674 р., становище П.Дорошенка погіршується: правобережне населення, розчарувавшись у можливості вибороти незалежність, відвернулося від гетьмана. У жовтні 1676 р., коли до Чигирини підступили полки І.Самойловича і московські гарнізони, П.Дорошенко капітулював, присягнувши на вірність московському цареві.

Ставлеником Туреччини на Правобережжі був Ю.Хмельницький (1677–1681), який разом з турецько-татарською армією здійснив Чигиринські походи (1677, 1678). Під час другого походу місто Чигирин було захоплено і підірвано, а Правобережжя остаточно спустошено. Московсько-турецькі суперечки щодо Правобережжя були врегульовані Бахчисарайським договором (1681). Південну Київщину, Брацлавщину і Поділля отримала Туреччина, кордон встановлювався по Дніпру, а землі між Дністром і Бугом мали залишатися незаселеними 20 років. Після цього Ю. Хмельницького позбавили булави.

У **1686 р.** Річ Посполита й Московщина підписали «**Вічний мир**», що підтверджував умови Андрусівського перемир'я 1667 р. У ході тривалих війн за панування в українських землях між Московщиною, Річчю Посполитою, Туреччиною і Кримом, Україна виявилася роздробленою: Слобожанщина, Лівобережжя, Київ і Запорожжя перебували під владою Московщини; Правобережжя – під владою Речі Посполитої і частково Туреччини (Поділля). У складі Польщі залишилася Волинь і Галичина.

2. Головною метою І. Мазепи було об'єднання України в одну незалежну державу. Великі сподівання гетьман покладав на молодого московського царя Петра І. У 1700 р. розпочалася Північна війна між Швецією і Росією, остання прагнула отримати вихід до Балтійського моря. У **1708 р.** І. Мазепа уклав таємний союз з польським королем С. Лещинським та шведським королем Карлом XII, спрямований проти Петра І. Передбачалося, що Україна надасть Швеції допомогу у війні проти Росії, а Швеція забезпечить повне звільнення України від влади Москви. Причинами пошуку нових зовнішньополітичних орієнтирів стали: прагнення Петром І цілковитого підпорядкування України Російській державі; під час Північної війни нещадно експлуатувалися людські і матеріальні ресурси України; козацьке військо використовували у війні як «гарматне м'ясо»; козацька верхівка

наполягала на пошуках нового союзника. У жовтні 1708 р. військо Карла XII вступило в Україну. На його бік перейшов І.Мазепа з 15 тис. козаків, а також 8 тис. запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом К.Гордієнком. Основна ж маса козаків, старшини, селянства і міщан не підтримали гетьмана. Як наслідок Петро I вжив швидкі і рішучі дії проти українців. До страти було засуджено близько 900 представників старшини. Знищено столицю Батурин (вирізано 6 тис. жителів) та зруйновано Запорозьку Січ (захоплено артилерію і амуніцію, спалено флотилію, козаків закатовано).

3. Коліївщина була спрямована проти польського гноблення, на ліквідацію панівної верстви суспільства, великої земельної власності. Царський уряд, наляканий величезним розмахом повстання, допоміг Польщі у його придушенні. М.Залізняка піддали жорстоким катуванням і засудили до каторжних робіт, а І.Гонту передали полякам (четвертували). Гайдамаччина відіграла велику роль в ослабленні феодально-кріпосницької системи, польського панування, у розвитку визвольної боротьби українського народу.

У західноукраїнських землях (Галичина, Закарпаття, Буковина) соціальний протест проявився в русі **опришків**. Найбільш відомим ватажком опришків був О.Довбуш (1738-1745). Його порівнюють з Робін Гудом, бо, грабуючи багатих, все награване добро роздавав бідним. Загін опришків налічував 30-50 чоловік. Вони захопили Богородчанську фортецю, здійснювали напади на Дрогобич і Рогатин. На придушення повсталих польський уряд кинув 2,5 тис. війська. Після смерті О.Довбуша загони опришків очолювали В.Баюрак, М.Штола. Рух опришків був придушений австрійським урядом лише у пер. пол. XIX ст. У др. пол. XVIII ст. Річ Посполита переживала період глибокої економічної і політичної кризи, викликані анархією в державному управлінні, міжусобними війнами. Цим скористалися сусідні держави – Австрія, Росія та Прусія, які розділили між собою землі Речі Посполитої, внаслідок чого польсько-литовська держава припинила своє існування.

На долі українських земель три поділи Речі Посполитої позначилися таким чином: за першим поділом 1772 р. до Австрії відійшла Східна Галичина; за другим поділом 1793 р. до Росії відійшло Правобережжя (Київщина, Волинь, Поділля); за третім поділом 1795 р. до Росії відійшла Волинь (Берестейщина), а до Австрії частина Галичини і Волині. З переходом Правобережної України під владу Росії у 1797 р. було створено Київську, Волинську та Подільську губернії. До Австрійської імперії була приєднана 1775 р. Буковина, яка перебувала до цього часу в складі Османської імперії. Під безпосереднім контролем Габсбургів перебувало і Угорське королівство разом з українським Закарпаттям. З 1867 р. Австрійська імперія отримала назву Австро-Угорщини.

4. Таким чином ми бачимо, що українська культура другої половини XVII-XVIII ст. продовжувала розвиватися у традиціях попереднього часу. Культура доби бароко є одним з найвищих досягнень національного мистецтва. Соціально-економічний розвиток, взаємовпливи та взаємозв'язки

слов'янських народів зумовили багатство і розмаїтість культури в Україні. Поступово відходили старі традиції та ідейно-естетичні концепції. Культура дедалі більше набувала національних та оригінальних рис. Цього часу починаються процеси становлення української нації, які супроводжувалися формуванням національної самосвідомості. Багаті надбання української культури не поступалися найкращим зразкам світової культури.

Питання до самопідготовки:

1. Чому період 60-80-х рр. XVII ст. увійшов в історію України як доба Руїни?
2. Охарактеризуйте гетьманування І. Виговського.
3. Поясніть основний зміст Андрусівського перемир'я?
4. Гетьман І. Мазепа та його роль в українській історії.
5. Дайте характеристику "Конституції" гетьмана П. Орлика.
6. Наведіть приклади обмеження козацького самоврядування на Україні у XVIII ст.
7. Які причини ліквідації Запорозької Січі?
8. Які основні напрямки соціально-економічного розвитку України під владою Польщі у XVII-XVIII ст.
9. Гайдамацький рух та опришки: причини, характер та розмах.
10. Чим був позначений процес становлення української літературної мови?
11. Яку роль відіграла Києво-Могилянська академія у розвитку української

ТЕМА 9. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРИЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ В XIX ст. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ. (кінець XVIII - XIX ст.)

ПЛАН

1. Адміністративний, економічний та соціальний устрій України у першій половині XIX ст.
2. Реформи 60-70 рр., їх економічні та суспільно-політичні наслідки.
3. Національно-культурне відродження в Україні.

1. Від кінця XVIII ст. до 1917 року українці перебували під владою чужих імперій: Східна Україна входила до Росії, а Західна Україна – до Австрії. Процеси утвердження капіталістичних відносин, формування нації, властиві XIX – початку XX ст., посилили національний рух та об'єктивні тенденції до возз'єднання всіх її земель.

З ліквідацією політичної автономії Східної України наприкінці XVIII ст.

царський уряд посилив колоніальний наступ на її землях запровадженням державно-імперської політичної системи з її уніфікаційними методами управління, самодержавно-поліцейською владою. Вся українська територія, що входила до складу Росії, була зрештою поділена на три генерал-губернаторства і 9 губерній: Київську, Подільську, Волинську (Київське генерал-губернаторство); Харківську, Полтавську, Чернігівську (Малоросійське генерал-губернаторство); Катеринославську, Херсонську й Таврійську (Новоросійсько-Бессарабське генерал-губернаторство). На землях, що були під владою Росії, проживало 8,2 млн. чол. та впродовж ХІХ ст. воно зросло втричі, до 23,4 млн. чол. Колонізаторську політику відносно українського народу російська влада здійснювала адміністративними методами: усілякими пільгами й привілеями заохочувала заселення українських земель представниками інших національностей, особливо найбільше заохочувалися росіяни, яким прищеплювалось усвідомлення належності до панівної державної нації, та німці. Найбільший природний приріст серед національних меншин спостерігався у євреїв. Наприкінці ХІХ ст. євреї становили 8% від усього населення України. У великих містах українців проживало найменше, так, в Одесі їх налічувалося не більше 6%, у Києві – 22%. Загалом у промисловості, на транспорті й у торгівлі тоді працювало лише трохи більше 9 % українців. А серед вчених, митців, медичних працівників, церковних служителів їх було 0,5%. Тобто, українська нація формувалася і розвивалася переважно як селянська. За даними перепису 1897 р. 84% населення України під владою російської імперії становили селяни. Все населення України в ХІХ ст. поділялося за становою ознакою: дворянство, духовенство, міщани і селяни.

У першій половині ХІХ ст. в Україні відбувався складний процес розкладу феодально-кріпосницького ладу та розвитку капіталістичних відносин. Сільське господарство було основним сектором економіки, тому стан аграрних відносин значною мірою визначав динаміку всього суспільно-економічного розвитку. В аграрній сфері перебувало ядро феодально-кріпосницької системи.

2. У січні 1861 року цар Олександр II видав маніфест про скасування кріпосного права та «Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності». За цими документами селяни ставали особисто вільними, але за поміщиками залишалось право власності на землю. В ході аграрної реформи територія України ділилася на регіони за специфікою проведення: общинне землеволодіння (губернії Новоросійського краю); подвірне землекористування (Лівобережна Україна). Велике поміщицьке землеволодіння зберігалось. Селяни отримали економічні права: купувати нерухомість, займатися торгівлею і промислами, заводити фабрики. Однак селянство залишалось нижчим станом у державі з обмеженим правом пересування. Внаслідок реформи селяни на півдні і сході втратили до 30% своїх наділів. На Правобережжі уряд збільшив селянські наділи на 20% з метою привернути селян на свою сторону. 220 тис. українських селян взагалі

залишились без землі, а близько 100 тис. мали наділ до 1 десятини і 1600 тис. – від однієї до трьох десятин. В цілому ж 94% колишніх поміщицьких селян одержали наділи менше 5 десятин, що було нижче норми середнього прожиткового мінімуму. Протягом 49 років вони мали виплатити викупні платежі. На Правобережжі викупну плату зменшили до 20%. Селяни мали сплатити 382 млн. карбованців викупних платежів, тоді як ринкова вартість цієї землі становила 128 млн. карбованців. Впроваджувалась система селянського управління: сільські громади об'єднувались у волості, встановлювалась кругова порука за сплату податків.

Реформа 1861р. дала сильний поштовх розвитку капіталізму в сільському господарстві, який руйнував становий характер землеволодіння й перетворював землю на товар. З 1863 по 1902 р. у ринковий обіг увійшло понад 25 млн. десятин приватновласницької землі, насамперед дворянської. І все ж поміщицьке землеволодіння залишалось суттєвим фактором в аграрних відносинах. Відбулись суттєві соціальні зрушення в українському селі, поглиблення соціальної деформації в середовищі селянства, зростання сільської буржуазії з одного боку, і з другого – сільськогосподарського пролетаріату (на 1900р. – бл. 1млн чол.).

Особливості промислового розвитку підросійської України 60-80-х рр. полягали в тому, що наперед вийшла цукрова промисловість – на початку 80-х років діяли 163 цукрових заводів, які давали 85 % загальноросійського виробництва. Центрами борошномельного виробництва стають Київ, Харків, Кременчук. Усього в українських губерніях діяло 1541 промислове підприємство фабрично-заводського типу, тобто з паровим двигуном. Одними з важливих рис стають: формування важкої індустрії та добувної промисловості та значні іноземні інвестиції. Розвиток металургії стимулював розвиток вугільних родовищ – на поч. 80-х років їх було 179. Водночас діяло 109 машинобудівних підприємств. Російський уряд заохочував імпорт капіталу, надаючи іноземним інвесторам різноманітні пільги. Низька вартість робочої сили, сировинних ресурсів обумовлювали надвисокі прибутки, і європейські банкири та підприємці вкладали значні кошти у фінансово-промислову сферу України. Лише протягом 1888-1891 рр. тут виникло 22 іноземні акціонерні компанії з основним капіталом у 63 млн. руб. У залізорудній, кам'яновугільній та металургійній промисловості британський, бельгійський, німецький і французький капітал посідав домінуючі позиції. Товарне виробництво +диктувало необхідність вирішення проблеми шляхів сполучень, і, перш за все, залізниць. На 70-ті роки припадає залізничний бум. На поч. 1890-х усі головні міста України, а також Київ та Москва сполучалися залізницями. Остання чверть XIX ст. ознаменувалась концентрацією виробництва. У Києві виникло перше монополістичне об'єднання в Російській імперії – синдикат цукрозаводчиків.

Ліквідація кріпосного права у Російській імперії дала поштовх капіталізації виробництва, формуванню нових верств населення. Світова економічна криза, що почалася у 1899 р. поступово охопила і промисловість

російської імперії. Погіршення умов праці провокувало соціальну напругу, загострювало відносини у суспільстві, сприяло активізації антиурядових політичних рухів.

3. Розмаїтість тем, мотивів, проблем, ідей, що порушувалися у літературі другої половини XIX ст. зумовила розвиток відповідних *жанрів*. *Оповідання* досягло значного розвитку ще у 50-60-ті роки у Марка Вовчка, Ю. Федьковича, у наступні десятиліття -у І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, О.Кониського, І.Франка. У 90-і роки широко культивувався жанр новели. Тоді ж розпочали свою літературну діяльність видатні новелісти В. Стефаник, Марко Черемшина, Л. Мартович та ін. Прозаїки-новелісти не намагалися творити розгорнуті образи, портрети персонажів, своїми правдивими картинами життя вони досягли великої сили узагальнення, створивши типовий образ, який стояв у центрі глибоко драматичних соціальних конфліктів. На цей само час припадає бурхливий розвиток повісті та роману. Для класичного соціального роману XIX ст. характерне широке суспільно-економічне, побутове і психологічне тло зображення життя.

У другій половині XIX ст. помітних здобутків досягло українське літературознавство. Головна увага митців, теоретиків літератури спрямовується на зміцнення зв'язків української літератури з гуманістичною світовою літературою. Українська література на межі XIX-XX ст. позначена іменами:

Л.Українки,М.Коцюбинського,В.Стефаніка,О.Кобилянської,І.Франка.

Отже, у XIX ст. в Україні в умовах зародження і розвитку капіталізму відбувався процес формування української нації. Цей період став часом народження становлення української інтелігенції, яка стала основною рушійною силою національно-визвольного руху й руху за культурне відродження України. В означений період у культурному розвитку відчувалася активізація антиукраїнської політики у сфері освіти, літератури, художньої культури.

Питання до самопідготовки:

- 1.Охарактеризуйте адміністративно-територіальний устрій, економічне становище українських земель у першій половині XIX ст.
- 2.Декабристський рух та масонство в Україні, характерні риси.
- 3.Поясніть роль селянства у революції 40-х років XIX ст. на Західній Україні.
- 4.Які особливості реформ 60-70-х років XIX ст. в Україні та їх значення.
- 4.Наведіть приклади українського національного відродження в першій половині XIX ст.
- 5.Український національний рух в Західноукраїнських землях в першій половині XIX ст
- 6.Наведіть приклади переслідування української мови царизмом у XIX ст.
- 7.Які досягнення українського національного руху у другій половині XIXст.

**ТЕМА 10. УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В УКРАЇНІ.
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

ПЛАН

- 1.Революційні події в Україні.
- 2.Перша світова війна і Україна.
- 3.Українська культура на початку ХХ ст.

1. Основними ознаками економічного розвитку українських земель поч. ХХ ст. стає перетворення Донбасу та Придніпров'я на основну паливно-металургійну базу Російської імперії, більш швидкі порівняно з загальноімперським, темпи розвитку індустрії, високий рівень концентрації виробництва. Водночас, економіка українських земель розвивалася не як самодостатня, а як органічна частина економічного простору Російської імперії. У Росії упродовж 1906-1911 рр. з ініціативи П.Столипіна здійснювалася аграрна реформа, яка передбачала знищення общинного землекористування і перетворення селян на індивідуальних власників землі – фермерів, ліквідацію аграрної перенаселеності європейської частини країни шляхом переселення селян у східні райони Росії. У цілому реформа не досягла поставлених цілей, але саме в Україні вона мала найбільший успіх – з общин вийшла майже половина селянських господарств, що сприяло розвитку капіталізму на селі.

Особливості політичного становища та соціально-економічного розвитку українських земель обумовили специфіку формування й діяльності українських політичних партій. Їх утворення збігалось у часі з формуванням української політичної еліти загалом. В Галичині народовці на той час заснували свою політичну організацію – Народну раду (1885). Згодом на основі їхніх організацій сформувалися 4 партії – Українська соціал-демократична та Національно-демократична (1899), Русько-українська радикальна (за спрямованістю – соціалістична, 1890) та Християнсько-суспільна партія (1896). Розчарування частини народників у ставці на революційний потенціал селянства спричинило поширення ідеології марксизму. Перші такі гуртки почали працювати у промислових центрах України з кінця 1880-х рр. За зразком створеного В.Ульяновим (Леніним) у 1895 р. санкт-петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», з 1897 р. аналогічні соціал-демократичні групи виникли в Києві, Катеринославі, Миколаєві та інших містах. Листівки й прокламації, поширювані ними на підприємствах, закликали робітників боротися за свої права. Створення Російської соціал-демократичної робітничої партії проголосив I з'їзд соціал-демократичних організацій Росії, що відбувся 1898 р. у Мінську. На ньому 6 організацій представляли 9 делегатів (4 – з України). Влада вдалася до репресій, зокрема 142 члени Київського комітету

РСДРП були заарештовані. Після того, як у 1900 р. В.Ленін налагодив за кордоном випуск загальноросійської газети «Искра», у багатьох містах, у тому числі Харкові, Києві, Полтаві, з'явилися іскрівські групи.

У липні–серпні 1903 р. у Брюсселі і Лондоні відбувся II з'їзд РСДРП. Основна частина делегатів дотримувалася платформи, яку пропагувала «Искра» щодо необхідності встановлення диктатури пролетаріату і побудови партії на засадах «демократичного централізму» (що означало жорстку підпорядкованість місцевих комітетів центральному керівництву). Незгодні з платформою «Искры» соціал-демократи («економісти», представники єврейської партії «Бунд») залишили з'їзд. Невдовзі й самі іскрівці розкололися на «твердих» і «м'яких». Прибічники Леніна вважали, що тільки організація професійних революціонерів, яка підтримує в своїх лавах залізну дисципліну і постійно очищується від інакомислячих, може стати ефективним інструментом боротьби з царизмом. Натомість «м'яким» іскрівцям (лідер – Ю.Мартов), була до вподоби демократична побудова європейських партій парламентського типу. Вибори центральних органів партії закріпили перемогу переважаючих чисельно ленінців – більшовиків. «М'яких» іскрівців з цього часу почали називати меншовиками. У місцевих організаціях РСДРП більшовицька фракція домінувала в Катеринославському, Миколаївському та Одеському комітетах. Навпаки, у Харківському і Київському, а також у Союзі гірничозаводських робітників було більше меншовиків

2. Війна спалахнула у липні 1914 р. як наслідок протистояння двох воєнних блоків: Четверного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія) і Антанти (Англія, Франція, Росія). Поступово в її орбіту втягнулися 38 держав світу, 3/4 населення земної кулі. Українські землі стали ареною найбільш кривавих битв на Східному фронті. Понад 3,5 млн. українців у російській армії і 250 тис. в австро-угорській змушені були воювати за чужі їм інтереси один проти одного.

На початку війни російські війська переможно зайняли більшу частину Галичини і майже всю Буковину. Відразу ж розпочалася насильницька русифікація регіону. Мережа українських шкіл і культурно-освітніх установ ліквідовувалась. Понад 12 тис. представників місцевої інтелігенції, в тому числі греко-католицький митрополит А.Шептицький, були депортовані до Сибіру. Однак контрнаступ австро-угорських і німецьких військ змусив до осені 1915 р. Росію залишити Буковину й більшу частину Галичини. Навесні 1916 р. унаслідок Брусиловського прориву російська армія знову підійшла до карпатських перевалів. Далі війна набула позиційного характеру. Існуючі суперечності з сусідніми державами зумовили втягнення обох імперій у 1914 р. у Першу світову війну. Затяжний характер війни, погіршення становища на фронтах, ускладнення внутрішніх проблем стимулювали посилення жорстокості обох правлячих режимів. Події 1914 – поч. 1917 рр. перетворили українські землі на об'єкт експансії, арену воєнних дій, а їхніх жителів – на учасників братовбивчого протистояння. Війна зумовила й інші негативні

тенденції та процеси в суспільному розвитку цих земель: розкол національного руху, зведення нанівець легальних можливостей політичної та культурної діяльності, придушення опозиційних сил, застосування імперськими державними органами репресивних акцій, руйнацію народного господарства, деформацію структури виробництва, посилення залежності від іноземного капіталу. У цілому ж XIX ст. – 1917 рр. був періодом підготовки українського народу до боротьби за незалежність. Цей період характеризується появою молодого покоління людей, які прагнули до об'єднання Західної та Східної України, до досягнення незалежності і створення власної держави.

3. Початок XX ст. – час бурхливого розвитку повітроплавальних апаратів, перших кроків авіації. В 1909 р. виникає Київське Товариство повітроплавання, де працював видатний український авіаконструктор, киянин Ігор Сікорський, один з піонерів авіації, основоположник важкої авіації, автор одного з перших у світі проектів гелікоптера, побудованого в 1910 р у Києві. В 1913-1914 рр. І.Сікорський на важких літаках своєї конструкції «Руський витязь» та «Ілля Муромець» встановлює світові рекорди з тривалості польоту (1 год., 54 хв.) та вантажопідйомності літака. У Черкасах і Києві брати Євген та Андрій Кас'яненки в 1911-1913 рр. будують перший в країні малопотужний літак широкого використання, яку випробовує відомий льотчик того часу Петро Нестеров. Видатний український вчений-винахідник Ю.Кондратюк у 1919 р. пише роботу «Завоювання міжпланетних просторів» (вийшла друком у 1929 р.), яка вплинула на подальший розвиток космонавтики, зокрема розрахунки Ю.Кондратюка були використані американськими вченими для підготовки польоту космічного корабля «Apollo» на Місяць. Розвиток медицини і медичної науки, досягнення в галузі мікробіології, загальної патології, інфекційних хвороб, гігієни, офтальмології пов'язані з роботою в Одесі І.Мечникова та його учнів - Г.Мінха, В.Високовича, Д.Заболотного, М.Гамалії, В.Субботіна, Л.Гіршмана, С.Ігумнова.

Питання до самопідготовки:

1. Перші політичні партії в Україні кін. XIX – поч. XX ст.
2. Соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель у кінці XIX ст.
3. Соціально-економічне становище українських земель у складі Росії на початку XX ст.
4. Демократична революція 1905-1907 рр. в Україні, позиції політичних партій в революції.
5. Західноукраїнські землі на початку XX ст.: соціально-економічний аспект.
6. Україна та українці у першій світовій війні.

ТЕМА 11. ВІДРОДЖЕННЯ , ОБСТОЮВАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. (1917-1920рр.)

ПЛАН.

1. Центральна Рада на шляху від автономії до самостійності.
2. Держава гетьмана Павла Скоропадського.
3. Директорія. ЗУНР: пошук політичних та державницьких альтернатив.

1. Серед проблем, до яких постійно звертаються сучасні історики є проблема української революції 1917-1921 рр. В радянські часи однозначно негативне ставлення до усіх форм української державності цього часу, окрім радянської, в перше десятиріччя незалежності – намагання бачити в усіх процесах, які проходили в Україні однозначно лише національно – державну спрямованість, ігнорування багатобарвного, складного, часто досить протиречивого процесу пошуку вирішення соціальних і національних питань, не відриваючи одне від іншого. Соціальна революція кваліфікувалася як протиприродна національній, Лютнева революція 1917 р. в Петрограді видавалася як суто руське явище, а більшовизм взагалі випав з поля зору.

Сьогоднішня історіографія дозволяє об'єктивніше оцінити цей час, а саме, з'ясувати що: – українська революція була продовженням Лютневої. Своїх власних сил для вибуху не було. Події в Україні активізували Жовтневу революцію, яка проголосила Декларацію прав народів Росії. – національні і соціальні проблеми перепліталися, а не існували самостійно; – українська революція розвивалася не як антиросійська, чи антипольська, антинімецька, а як українська справа; – співвідношення ідей про автономію, федерацію чи самостійництво в побудові держави були обґрунтовані у різних політичних діячів революції, мали свою мотивацію на конкретному історичному фоні; – соціалістичні ідеї в революції займали далеко не останнє місце, тому що цвіт нації ототожнював перемогу національного і соціального, тобто ідей гуманізму; – історія КПУ, боротьбистів, масонів (бо провідні лідери революції належали до них) – потребують більш досконалого та незаідеологізованого розкриття.

Початковий етап Української революції 1917-1921 рр. невід'ємний від створення та діяльності Центральної Ради. Вона очолила і консолідувала українські революційні політичні сили, виробила національні та соціальні гасла, формувала і реалізувала стратегію й тактику українського руху, ініціювала проголошення Української Народної Республіки, у структурі якої виконувала функції вищої законодавчої влади – парламенту держави.

2. Помилкою гетьманського уряду, так само, як і Центральної Ради, був той факт, що розбудова Української держави проводилася за допомогою старого адміністративного апарату, в якому засідало російське чиновництво, яке робило все, щоб знецінити в очах широкого народного загалу ідею

Української державності і реалізувати відновлення “единой и неделимой”.

Не дивлячись на антисоціалістичну політику, гетьманський уряд зробив багато чого для подальшого розвитку української культури. За гетьманату було засновано цілу мережу середніх шкіл, кілька технічних і торговельних училищ вищого типу, два університети, налагоджено українське книгодрукування тощо. За гетьманської доби було засновано Український театр драми та опери, Українську державну капелу та Державний симфонічний оркестр, Державний архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Українську Національну бібліотеку, Українську академію наук тощо.

Досить обережно гетьманський уряд почав створення власних збройних сил. Як зазначалося, німецькі війська роззброїли українські військові частини. У липні 1918 р. з юнаків заможних селянських сімей було сформовано гвардійську Сердюцьку дивізію, яка нараховувала 5 тис. воїнів. У листопаді почалося формування Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців. З літа почалася підготовка до створення військових частин з українських козаків. З російських військових службовців, які не перейшли на бік Радянської Росії, було сформовано Особливий корпус. У цілому збройні сили гетьманату були незначними і у військовому відношенні не навчені.

На початку липня 1918 р. Український національно-державний союз, перейменований в Український національний союз, оголосив про початок боротьби за владу. Головою Українського національного союзу було обрано популярного політика В.Винниченка. Іншу опозиційну гетьманатові організацію – Всеукраїнський союз земств очолив С.Петлюра. Ці організації й почали підготовку до повстання. Гетьманський уряд почав добиватися порозуміння з країнами Антанти, за таких обставин гетьман 14 листопада розпустив уряд і оголосив про федерацію з майбутньою небільшовицькою Росією.

3. Як відомо, на міжнародному рівні легітимація тієї чи іншої держави пов'язана з її визнанням із боку світової спільноти. Аби вийти на світову арену як незалежна держава, президент Є.Петрушевич та уряд С.Голубовича вели активну роботу на дипломатичному фронті. Однак геостратегічна ситуація складалася не на їхню користь. Гіперболізуючи "більшовицьку загрозу", США і держави Антанти першочерговим завданням вважали створення противаги у формі сильної Польщі. Оскільки і ЗУНР і УНР об'єктивно стояли на заваді цьому, їм важко було розрахувати на підтримку “українського національного проекту”.

Усі доленосні рішення, пов'язані з утворенням ЗУНР, базувалися на засадах народоправства і широкого громадського представництва. Натомість, Відень і Варшава обрали тактику доконаних фактів, відмовивши українським політичним силам у праві на безпосередньо визначили долю українських земель.

Швидкоплинне й відносно безболісне встановлення української адміністрації у Східній Галичині беззаперечно свідчило про те, що

новопостала держава стала логічним результатом суспільного розвитку. Без широкої підтримки усіх верств суспільства, греко-католицьких архієреїв та парохіяльних священиків постання нової держави і розгортання державотворчих процесів було б неможливим.

Уряд Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) змушений був під натиском польських військ переїхати зі Львова до Тернополя, а потім до Станіслава. У Станіславі було створено колегіальний орган з десяти осіб, який виконував функції глави держави. Голова цього комітету Є.Петрушевич став йменуватися президентом. Було сформовано новий Державний секретаріат на чолі з С.Голубовичем.

4 січня 1919 р. на засіданні Української Національної Ради було ухвалено проект договору про з'єднання (Злуку) Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою, а 22 січня 1919 р. у Києві урочисто було проголошено злуку Наддніпрянської України, Галичини, Буковини і Закарпаття в Українську Народну Республіку. ЗУНР було перейменовано в Західну область УНР (ЗОУНР), але організація державної влади не змінилася, фактично продовжували діяти дві українські держави, але, як відомо, через пів роки ЗУНР була окупована Польщею. За ризьким мирним договором Польща визнала радянський уряд України

Питання до самопідготовки:

1. Лютнева революція 1917 р. і утворення Центральної Ради: внутрішня та зовнішня політика.
2. Держава гетьмана П.Скоропадського: внутрішня та зовнішня політика.
3. Утворення Директорії, її склад, соціальна база та політика.
4. Революційні події 1918 р. в західноукраїнських землях .
5. Шляхи та методи встановлення влади рад в Україні у 1919 р.
6. Політика денікінців в Україні та повстанська боротьба проти них.
7. Селянський повстанський рух в пореволюційній Україні: його історична роль.
8. Розкрийте основні уроки української національної революції 1917-1920 рр.

ТЕМА 12. УКРАЇНА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921-1939 р.) ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ 20-30х рр. ХХ ст.

ПЛАН

1. Національно-державні відносини в Україні 1920-30-х рр. Союзний договір 1922 р. та його оцінка в контексті міжнародного права.
2. УСРР в умовах форсованої індустріалізації. Колективізація села, методи здійснення та соціально-економічні наслідки. Голодомор 1932–1933 рр.
3. Українізація, її суть та результати.
4. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період.
5. Основні тенденції культурного розвитку 20- 30-х років ХХ ст.

1. Формально влада належала Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. Реальна влада належала ЦК КП(б)У і Раді Народних Комісарів УСРР. На поч. 1921 р. 1-м секретарем став В.Молотов, а головою Раднаркому – Х.Раковський. До 1925 р. існувала Українська комуністична партія, проте більшовики її розпустили, встановивши монопартійність. XIII Всеросійський з'їзд рад затвердив план ГОЕЛРО у грудні 1920 р. Мали спорудити 30 теплових і гідравлічних електростанцій. Найбільша кількість в Придніпров'ї та Донбасі. Гроші на будівництво збирались отримати через продрозкладку (300 млн. пудів хліба). Проте план хлібозаготівель на 1920–1921 рр. провалився. На X з'їзді РКП(б) (березень 1921) В.Ленін переконав делегатів замінити продрозкладку натуральним податком. Це була політика відступу від негайної побудови комунізму та отримала назву Нова економічна політика (НЕП).

Найважливішими заходами були: в сільському господарстві – заміна продрозкладки продподатком (чітко визначений обсяг зерна та інших продуктів, який необхідно було здати державі). Розмір продподатку встановлювався перед початком посівної компанії і був приблизно вдвічі менший за продрозкладку. Частина врожаю, яка залишалася після сплати продподатку, селяни могли продавати за ринковими цінами; дозвіл на оренду землі, розвиток різних форм кооперації і використання найманої праці; дозвіл вільної торгівлі сільськогосподарської продукції на ринку; скасування кругової поруки. В промисловості: передача в оренду і продаж у приватні руки малих та середніх підприємств; ліквідація загальної трудової повинності і зрівнялівки в оплаті праці; дозвіл на об'єднання великих підприємств в трести і переведення їх на госпрозрахунок; залучення іноземних інвестицій. В торгівельно-фінансовій сфері: відновлення вільної торгівлі; скасування карткової системи; проведення грошової реформи в 1922-24 рр., яка зупинила шалений темп інфляції. З'явилась конвертована валюта – червонець (дорівнювався 10 золотим карбованцям); створювався

Ощадбанк, що видавав позики фізичним особам; введення державних податків, платні за транспорт, комунальні послуги.

Незважаючи на певні поступки, банки, транспорт, зовнішня торгівля залишались під контролем держави. В Україні НЕП була запроваджена пізніше, ніж в Росії – 1922 р., а ставка продподатку була більшою. До того ж голод 1921-1923 рр. відсунув нормалізацію становища в сільській місцевості на рік-півтора. НЕП втілювалась не завжди послідовно і повно, оскільки значні сили в партії і тодішньому суспільстві вбачали в ньому ”повернення до капіталізму”. НЕП подолав продовольчу кризу, збільшились об’єми сільськогосподарського і промислового виробництва, зріс матеріальний рівень життя населення. За законом від 22 листопада 1922 р. земля передавалась селянам в приватне користування чи оренду. Швидко відновлювались господарства, зроста господарча ініціатива і зацікавленість людей у результатах праці, що призвело до підвищення продуктивності праці. У 1925–1926 рр. країна вийшла на рівень довоєнного виробництва, підвищився життєвий рівень населення. У внутрішній політиці відбувались зрушення: амністія колишніх повстанців і членів некомуністичних партій. Система управління економікою залишалась командно-адміністративною, а незмінність авторитарного характеру політичної системи породжували сумніви щодо тривалості НЕПу.

2. Наприкінці 1920-х рр. у внутрішній політиці СРСР відбувся різкий поворот. Фундаментом соціалізму повинна була стати велика машинна індустрія. Передбачалося перетворення держави з аграрної в промислову, різке збільшення капіталовкладень в військово-промисловий комплекс. Підприємства важкої промисловості мали випускати паралельно різні види озброєння. Індустріалізацію планувалося провести в стислі строки. Рішення про індустріалізацію прийняте на XIV з’їзді ВКП(б) у грудні 1925 року, але до 1928 р. її здійснювали помірно. 1929 р. оголосили ”роком великого перелому”. Ідеологічною основою радянської модернізації мала стати побудова соціалізму в окремо взятій країні; загострення класової боротьби на шляху просування до соціалізму; ліквідація куркульства як класу. Державний терор став засобом управління в радянській державі. В СРСР почалася форсована індустріалізація.

Джерелами індустріалізації мали стати: перерозподіл коштів на користь промисловості за рахунок сільського господарства; експорт сировини, продовольства; залучення особистих коштів громадян (державні позики, ощадкаси); замороження зарплатні робітників і службовців, згортання виробництва товарів широкого вжитку, введення карткової системи; використання безкоштовної примусової праці політичних в’язнів. Перша п’ятирічка (1928–1932 рр.) передбачала напружені, але реальні темпи приросту промислової продукції. В Україні спостерігались жорстка централізація економіки, директивне господарювання, перекіс у бік важкої промисловості, нестача кваліфікованих кадрів, форсовані темпи реалізації запланованих заходів. Україна отримала 20% загальних капіталовкладень,

400 з 1500 підприємств будувалися тут. Було споруджено найбільшу в Європі Дніпровську ГЕС (1932), Харківський тракторний завод, Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь, Запорізький алюмінієвий завод тощо. За роки п'ятирічки фактично зникло безробіття, було створено енергетичну базу. У другій (1933–1937) і третій (1938–1941) п'ятирічках інвестування зменшилося. Проте були запроєктовані досить помірні середньорічні темпи зростання промислової продукції. Більше уваги приділялось засвоєнню нової техніки та підготовки кваліфікованих кадрів. Були збудовані Харківський турбогенераторний завод, Краматорський завод важкого машинобудування, азотний завод у Горлівці тощо. Було налагоджено виробництво радіальних, свердловальних, шліфувальних та інших верстатів.

3. У перші післяреволюційні роки ситуація вимагала від більшовиків готовності йти на певні компроміси з суспільством. Одним з кроків у цьому напрямку стало утворення 1922 р. СРСР. Збереження за УСРР статусу навіть формальної, але окремої державної одиниці мало великий позитивний вплив на дальший розвиток української національної самобутності. Українці дістали те, чого їх довгі роки позбавляла Російська імперія: окрему адміністрацію, територію, державні і громадські структури, основи для майбутнього територіального усамостійнення України. У 1926 р. з 69 млн. неросіян, які проживали у СРСР, українське населення становило 31 млн. (44%). Такі демографічні показники вказують на політичне значення УСРР у ССРР. Проте ці цифри перебували у різкій невідповідності до частки українців у партійно-державному апараті. Наприкінці 1920 р. у партії більшовиків українці склали лише 19,0%, а у квітні 1922 р. – 23,3%, частки росіян й євреїв дорівнювала відповідно 53,6% і 13,6% (українці становили близько 80% населення УСРР) Тільки 11% особового складу КП(б)У вважали рідною мовою українську, а розмовляли нею всього 2%.

Москва мала намір виправити цю невідповідність, залучивши до управління в республіках представників неросійських національностей. Таким чином вона хотіла розширити соціальну базу свого режиму. У 1923 р. XII з'їзд РКП(б) проголосив політику "коренізації" партійно-державного апарату у неросійських республіках. В УСРР ця політика набрала форми "українізації". Першим кроком для її здійснення було усунення від влади відвертих російських шовіністів. Перший секретар КП(б)У Е.Квірінг (1921–1925) та другий секретар Д.Лебедь не приховували свого ворожого ставлення до політики "українізації". Д.Лебедь весною 1923 р. проголосив теорію боротьби двох культур. На його думку, російська культура була революційною, прогресивною і міською, тимчасом як українська – контрреволюційною, відсталою і сільською. У їхньому протистоянні українській культурі належало відступити і загинути. Цю теорію засудило центральне керівництво як прояв російського шовінізму. У квітні 1925 р. на посаду першого секретаря КП(б)У призначили Л.Кагановича, який твердо повів лінію "українізації" партійно-державного апарату.

Одним з головних напрямів «українізації» стало розширення сфери вживання української мови у державному житті. З серпня 1923 р. для державних чиновників і партійних функціонерів почали організовуватися курси української мови. У 1925 р. було введено обов'язкове вживання української мови в державному діловодстві. Якщо 1922 р. українською велося лише 20% усього діловодства, то 1927 р. цей показник досяг 70%. Паралельно зростала кількість українців у партійно-державному апараті. У 1923 р. їхня частка становила 25–35%, у 1926–1927 р. – 52–54%. Одним із найголовніших наслідків «українізації» було витворення нових українських державно-партійних, господарських та культурних еліт, їх кістяк складали національні комуністи. До них належали Г.Гринько, О.Шумський, М.Яворський та ін. – люди, які були не просто виконавцями партійної волі, але й – в умовах «українізації» творили її.

Найбільший вплив «українізація» справила на розвиток національної освіти. Вона збігалася в часі з розгортанням більшовиками культурної революції, головним напрямом якої була ліквідація неписьменності. До революції 1917 р. в Україні взагалі не було українських шкіл, наприкінці 1920-х років 97% українських дітей навчалися рідною мовою. Частка україномовних вишів зросла з 19,5% 1923 р. до 69% 1929 р. Центром науки стала Всеукраїнська академія наук (ВУАН). Різко збільшилась кількість української преси. У 1933 р. вона становила 89% тиражу газет у республіці. Виникли україномовні стаціонарні театри. У 1931 р. вони склали три чверті театрів УСРР. На українській сцені йшли п'єси не лише з національного репертуару, а й світова класика у перекладі на українську мову. У 1928 р. радіомовлення українською мовою велося в 11 містах УСРР. У цьому ж році розпочалася державна програма поширення радіомережі. У 1927–1929 р. у Києві збудовано найбільшу в Європі кіностудію. У 1928 р. в УСРР діяло 6 тис. кінотеатрів, в яких глядачі могли дивитися фільми української тематики – «Тарас Шевченко», «Борислав сміється», кінокартини, присвячені історії козацтва і гайдамаччини

4. За Ризьким миром (березень 1921) між ССРР і Польщею – Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя увійшли до складу польської держави. Польща мусила лише тимчасово окупувати Галичину (за Паризькою конференцією 1919), але 1923 р. Рада послів великих держав визнала постійну окупацію. До 1923 р. у Відні існував еміграційний уряд ЗУНР на чолі з Є.Петрушевичем. Він звертався з нотами протесту проти окупації та за відновлення незалежності. Державам Антанти був потрібен надійний кордон проти більшовицької Росії та переможеної Німеччини. Ним могла стати тільки сильна Польща. Українські землі становили третину польських територій, а українці 16% населення. У 1920–30-х рр. Західна Україна залишалась відсталою аграрною окраїною Польщі. Польська держава ділилась на «Польщу А» (основні польські землі) і «Польщу Б» (служила ринком збуту продукції та джерелом сировини). Українці зазнавали утисків у сфері мови та освіти. У 1923 р. заборонили вживати термін

українець, натомість, "русин", "руський". Школи ставали двомовними з перевагою польської мови. Рівень життя населення різко впав. Ворожнеча між українцями і колоністами досягла 1930 р. апогею. Уряд, під виглядом боротьби з українськими терористами, здійснив жорстокі погроми мирного населення. "Пацифікація" (заспокоєння) охопила понад 500 сіл. Пацифікація надовго загострила українсько-польські відносини. У середині 1930-х рр. поляки зробили спробу нормалізації стосунків, проте українці її не сприйняли.

5. Під гаслом чистки суспільства від «гайдамацького елемента» розпочалося масове звільнення українських робітників, зміщення з різних посад української інтелігенції. Шовіністичні політичні кола Польщі придушували українську культуру. Для цього й вигадані були «наукові» докази про те, що культура західноукраїнських трудящих начебто є «ані українською, ані польською» і, отже, заслуговує на знищення. Особливо злісні дискримінаційні заходи вживались у галузі освіти. Уряд Польщі практикував масове переселення вчителів-українців вглиб Польщі і насаджував у школах Західної України польських учителів-шовіністів. Під час тоталітарного режиму посилювався наступ на українську культуру. Польська мова стала офіційною урядовою мовою на окупованих землях, в усіх установах та навчальних закладах. У школах з українською мовою навчання документацію дозволялось вести тільки польською мовою. Український селянин чи робітник не мав права звернутися рідною мовою в суд або будь-який інший державний заклад. 31 липня 1924 р. польський уряд прийняв ганебний «кресовий» шкільний закон («кресами», тобто прикордонними смугами, польська шовіністична інтелігенція називала територію Західної України та Білорусії). Згідно з цим законом вживання української мови (як і білоруської) в школах практично заборонялося. Дітей українців у полонізованих школах шляхом морального, а то й фізичного примусу змушували називати себе поляками, що живуть на польській землі. Дітям українських трудящих доступ до навчання у ВНЗ був закритий. По-перше, через великі кошти на навчання, а, по-друге, взагалі українці не допускалися до навчання. Шовіністична антиукраїнська політика Польського уряду на західноукраїнських землях призвела до того, що з існуючих на Західній Україні в 1913 р. 2800 українських початкових шкіл на 1938 р. залишилося лише 360. Якщо одна польська гімназія припадала на 16 тис. осіб, українська – на 230 тис. Значна частина населення залишалася неписьменною, доступ українцям до вузів обмежувався. Навіть у Львові із дев'яти тисяч студентів у 1936 р. українці склали лише 11,5%, у Чернівецькому університеті у 1939 р. – лише 3,5%. Ні один з вузів не працював з українською мовою навчання. Але, водночас, не припинялися намагання розвивати національну освіту. В 1921 р. представники демократичної громадськості створили у Львові таємний Український університет і Вищу технічну школу. Ректором університету був літературознавець і поет В.Щурат. Після державного перевороту в 1926 р.

ці заклади були розігнані, а майно конфісковане. Антиукраїнські тенденції особливо посилилися після державного перевороту Пілсудського в 1926 р. Протягом 20-х рр. польський уряд поступово ліквідував усі відділення культурно-національного товариства «Січ». Незважаючи на складні умови в життєдіяльності вищої школи та наукових установ Української РСР у міжвоєнний період, за це двадцятиріччя було підготовлено нове покоління української інтелігенції та спеціалістів народного господарства, які, використовуючи досвід та потенціал попередніх поколінь, своєю працею створили потужний економічний і науково-технічний потенціал країни. Він дозволив вистояти в тяжкій сутичці з ворогом в роки суворих випробовувань у Великій Вітчизняній війні і одержати перемогу над фашистськими загарбниками.

Питання до самопідготовки:

1. НЕП в Україні: мета, цілі і шляхи реалізації.
2. УСРР-УРСР в системі Радянського Союзу.
3. Політика коренізації, її особливості та наслідки.
4. Сталінська соціально-економічна політика 20-х-30-х рр. в Україні та її наслідки.
5. Порівняйте причини та наслідки голоду 20-х та 30-х років ХХ ст.
6. Репресії в Україні: характер, масштаби та наслідки.
7. Українське питання на західноукраїнських землях у міжвоєнний період.

ТЕМА 13. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ- ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ.

ПЛАН

1. Українське питання напередодні та в початковий період війни. Доля західноукраїнських земель.
2. Напад фашистської Німеччини на СРСР. Окупаційний режим в Україні та боротьба народу проти загарбників.
3. Відновлення радянської влади в Україні та завершення об'єднання її земель.
4. Основні підсумки й уроки Другої світової війни.
5. Культура в роки Великої вітчизняної війни.

1. Наприкінці 30-х рр. західноукраїнські землі, які після Першої світової війни загарбали Польща, Румунія і Чехословаччина, стали об'єктом геополітичної гри між Німеччиною, СРСР, Великобританією, Францією, Італією. СРСР, Польща, Румунія та Чехословаччина намагалися втримати

вже підвладні та приєднати нові українські землі. Ситуація була драматичною, оскільки самостійно український народ на той час об'єднався у єдину державу не міг. Усе залежало від зіткнення інтересів Німеччини та СРСР.

Фашистська Німеччина, прагнучи перерозподілу Європи на свою користь, мала види на Україну. «Хто володіє Україною, той володітиме і Європою», – заявляв А. Гітлер. Мюнхенська угода (30 вересня 1938 р.) досягнута з Італією, Францією та Великобританією значно розширила можливості Німеччини. За мовчання західних держав Гітлер розчленував Чехословаччину. У березні 1939 р. Закарпаття одержало самоврядування і було проголошено автономною українською державою – Карпатською Україною; президентом став А. Волошин, прийнято Конституцію. Однак Гітлер ніколи не розглядав українське питання в інтересах українського народу. За згоду Угорщини увійти до антикомінтернівського блоку Гітлер віддав їй частину Закарпаття з містами Ужгород, Мукачеве і Берегове. Згодом все Закарпаття увійшло до Угорщини, а уряд і президент Карпатської України залишили територію краю. Понад 100 тис закарпатців окупанти загнали до концтаборів. Стало незаперечним, що зацікавленість українським питанням продиктована бажанням Німеччини використати його задля власної мети, придушуючи прагнення до возз'єднання всіх етнічних українських земель.

У серпні 1939 р. всі західноукраїнські землі опинилися в епіцентрі зовнішньої політики Москви і Берліна. Готуючись до нападу на Польщу і прагнучи запобігти зближенню СРСР із західними державами, фашистська Німеччина запропонувала СРСР укласти пакт про ненапад. 22 серпня 1939 р., виступаючи перед своїми офіцерами, Гітлер заявив: «Я йду на союз із Сталіним. Через кілька днів я зустрінуся з ним на кордоні і потисну йому руку і разом з ним почнемо новий розподіл світу». Про цю зустріч стало відомо лише у листопаді 1990 р., коли преса повідомила, що знайдено листа директора ФБР США Е. Гувера, який підтверджує, що 17 жовтня 1939 р. Сталін і Гітлер таємно зустрічались у Львові, де підписали нову воєнну угоду замість пакту про ненапад, який за їхнім твердженням, уже вичерпав себе. Саме це і дало впевненість Сталіну в тому, що він і його країна уникнуть війни. Про зговір двох диктаторів свідчить той факт, коли після нападу фашистської Німеччини на СРСР Сталін викликав до себе повіреного Болгарії і запропонував Гітлеру через нього укласти договір, за яким віддавав Німеччині всю Прибалтику, Білорусію та Україну. Отже, 23 серпня 1939 р. було укладено радянсько-німецький договір про ненапад терміном на 10 років, який увійшов в історію як пакт Молотова-Ріббентропа. Укладення такого пакту можна тлумачити як законну спробу відвернути війну. Однак одночасно з договором було підписано таємний протокол, за яким розмежовувалися «сфери інтересів» сторін від Балтійського до Чорного моря, від Фінляндії до Бессарабії. Зміст цього протоколу (можливість введення радянських військ у прибалтійські країни, Польщу і Бессарабію, а в

перспективі й у Фінляндію) виявляв імперські амбіції радянського керівництва. Саме територіальний виграш, поширення радянської системи на нові території і були основною метою Сталіна. Таку ж мету переслідував і Гітлер. Тому договір про ненапад, і особливо його таємний протокол, значною мірою зумовлені спільністю інтересів двох тоталітарних режимів в обох державах.

Переговори з Німеччиною за таємними протоколами Сталін і Молотов вели таємно від радянського народу, ЦК ВКП(б) і всієї партії, Верховної Ради й уряду СРСР. Ці протоколи було вилучено з процесу ратифікації. Рішення про підписання їх за суттю й за формою – акт особистої влади і ніяк не відбивали волі радянського народу, який не несе відповідальності за цю змову. Безпосередній результат пакту Молотова-Ріббентропа – напад 1 вересня 1939 р. Німеччини на Польщу, вибухла Друга світова війна. Гітлер розпочав війну проти Польщі в надії на те, що це буде локальна акція, така, як захоплення Чехословаччини. «Перше вересня, – на думку англійського історика У. Ширера у книзі «Крах нацистской імперии», – стало початком німецько-польської війни, а ніяк не початком Другої світової». За його словами, фактично Друга світова війна почалася 3 вересня, коли уряди Великобританії і Франції, пов'язані з Польщею договорами про допомогу, оголосили війну Німеччині. У той же день на бік Великобританії стали США. Водночас, більшість генералів та солдатів Німеччини, пам'ятаючи про Першу світову, були проти війни з Польщею. Напад Німеччини на Польщу з великою радістю сприйняв Сталін. 19 серпня 1939 р. він повідомив Гітлеру, що в разі нападу Німеччини на Польщу СРСР не лише залишиться нейтральним, а й допомагатиме Німеччині. Напавши на Польщу, війська Вермахту швидко наближалися до західноукраїнських земель, які за таємним протоколом мали підпасти під радянський контроль. У цих умовах згідно з договором і таємним протоколом радянські війська 17 вересня 1939 р. перейшли польський кордон і окупували Західну Волинь та Східну Галичину, тобто майже всі західноукраїнські землі. Для цього були задіяні війська Українського фронту, під командуванням маршала С. Тимошенка. Проти знесиленої польської армії, яка вела тяжкі бої з німецькими військами, кинули 67 стрілецьких і кавалерійських дивізій, 18 танкових бригад, 11 артилерійських полків. На Українському та Білоруському фронтах були задіяні більш ніж 600 тис. бійців, бл. 4 тис. танків, більш 5,5 тис. гармат і 2 тис. літаків.

Сучасні українські історики вважають, що радянсько-польський конфлікт 1939 р. слід називати не «визвольним походом Червоної Армії», як вважала радянська історіографія, а справжньою війною. Дійсно це була війна, оскільки були бойові дії, вбиті та військовополонені. За свідченням В. Молотова, втрати РСЧА становили 737 убитих і 1872 поранених. Радянські дані свідчать, що до полону потрапило 230 тис. польських військових. Рядових та унтер-офіцерів (здебільшого українців та білорусів),

було звільнено, а тисячі польських офіцерів відправили в концтабори і в 1940 р. були розстріляні НКВС.

2. Наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. Україна у складі СРСР була на становищі залежної республіки. Не маючи власної держави, свого уряду, армії, вона опинилася поміж гітлерівським і сталінським тоталітарними режимами, будучи беззахисною в умовах війни. Підготовка СРСР до ведення Другої світової війни покрита темрявою державних таємниць. Найпотаємнішою є дата вступу Радянського Союзу у війну, що викликає різні тлумачення у істориків. Щоби приховати правду, сталінське керівництво ввело в обіг дату – 22 червня 1941 р. Аби версія про 22 червня стала більш правдоподібною, радянська пропаганда придумала «передвоєнний період», до якого включалися два попередні роки, які передували 22 червня, і вигадала цифру 1418 днів війни. Насправді «передвоєнного періоду» не було. Достатньо згадати, що за цей період, тобто з 1939 р. до червня 1941 р. європейські сусіди СРСР стали жертвами радянської агресії. За «передвоєнний період» СРСР захопив території шести європейських країн з населенням понад 23 млн. осіб. Таким чином Сталін планомірно знищив нейтральні держави Європи, установивши спільні кордони з Німеччиною. Від цього безпека радянських кордонів ніяк не могла зрости. 22 червня – скоріше не початок війни для СРСР, не день вступу його в Другу світову війну, а просто день початку наступу збройних сил однієї держави (Німеччини) проти збройних сил іншої держави (СРСР) уже в ході війни, в якій обидві країни давно брали участь. Факти переконливо свідчать, що СРСР вступив у Другу світову війну не 22 червня 1941 р., як стверджували Сталін та його оточення, а з перших її днів. Жертвами сталінської агресії стали сусідні держави Європи – Польща, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, значні території яких СРСР приєднав силоміць.

3. Перемога під Сталінградом (лютий 1943 р.) і розгром німецьких військ у Курській битві (серпень 1943 р.) створили необхідні передумови для наступу радянських військ і звільненню українських земель від загарбників. Відновлення радянської влади почалось взимку 1942-1943 рр. Першим з обласних центрів було звільнено Луганськ 18 грудня 1943 р. Унаслідок успішної Донбаської операції 23 серпня 1943 р. ворог залишив Харків, а 8 березня – Донецьк. У вересні 1943 р. війська РСЧА форсували Дніпро. 6 листопада війська I Українського фронту під командуванням ген. Ватутіна визволили Київ, куди й перебралися з Харкова РНК і ЦК КП(б)У. У грудні 1943 р. почався загальний наступ Червоної Армії на Правобережжі. Наступальними операціями на землях України було відзначено 1944 рік. Водночас розпочалася масова депортація народів. У травні 1944 р. з Криму поголовно виселили 165 тис. татар, 14,7 тис. греків, 12,4 тис. болгар, 8,5 тис. вірменів.

28 жовтня 1944 р. було визволено Закарпаття. Уперше вся етнічна українська територія опинилася під радянською владою. Період німецької

окупації України завершився. Визволення України далось ціною не завжди виправданих втрат. На річках Міусі, Сіверському Дінці, на підступах до Дніпра, піхотні частини йшли в атаку без належної підтримки, без боєприпасів, артилерії, танків та авіації. Розгорнуті в Україні польові військкомати мобілізували на визволеній території всіх здатних тримати зброю. Не вишколених, погано озброєних, їх часто відразу кидали в бій. Великими втратами давалися й перемоги під командуванням маршала Г.Жукова. Протягом січня 1943 – жовтня 1944 рр. в одній оборонній та в 11 наступальних операціях загинули і дістали поранення 3,5 млн. радянських воїнів, переважно українців. За такі втрати ніхто не відповів.

Взимку і навесні 1945 р. радянські війська спільно із союзниками завдали вермахту кілька нищівних ударів. У квітні розгорнулася Берлінська операція. Після падіння Берліна і самогубства Гітлера 9 травня 1945 р. було підписано акт про капітуляцію Німеччини. Цей день увійшов в історію як свято Перемоги.

Однак війна перемогою над Німеччиною не завершилася. Згідно із зобов'язаннями перед союзниками 9 серпня 1945 р. Радянський Союз вступив у війну проти Японії. За короткий час було розгромлено мільйонну Квантунську армію. 2 вересня 1945 р. Японія підписала акт про капітуляцію. Цей день і став кінцем Другої світової війни, в якій загинуло понад 50 млн., серед них близько 27 млн. радянських людей. На завершальному етапі війни відбулось об'єднання українських земель. Питання про повоєнні кордони обговорювалося на Тегеранській (1943 р.) та Ялтинській (1945 р.) конференціях лідерів країн антигітлерівської коаліції. Остаточні кордони сформувалися в процесі територіальних розмежувань з Польщею, Чехословаччиною та Румунією. 21 квітня 1945 р. СРСР і Польща підписали Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво, а 16 серпня його було доповнено договором про державні кордони між двома країнами. Так Західна Україна знову увійшла до складу УРСР.

4. Підсумки Другої світової війни. Найболючіші втрати людські. Українцям довелося брати участь у складі різних збройних формувань. Із 4,5 млн. українців – учасників війни, близько 4 млн. воювали в лавах Червоної Армії, близько 50 тис. – у складі загонів, частин і з'єднань радянських партизанів, 80-100 тис. – у лавах УПА. Понад 120 тис. українців билися з ворогом у складі польських і чехословацьких формувань, а також військ США, Канади і Франції, у партизанських загонах Югославії, Бельгії, Болгарії, Греції. І це зрозуміло, бо війна роз'єднала не лише родини, а й увесь народ.

Під час Другої світової війни Україна втратила 8 млн. осіб (19,1% населення), з них військові втрати становили понад 2,5 млн. і цивільні – 5,5 млн. Ці показники виявилися набагато більшими, ніж у головних воюючих державах. Так, загальні людські втрати Німеччини становлять 6,9 млн., Росії – близько 6 млн., США – 405 тис., Великобританії – 375 тис. осіб. Військові втрати України становлять майже половину військових втрат усіх західних

держав гітлерівського альянсу взятих разом. Така надзвичайно висока ціна, яку довелося сплатити українському народу за Перемогу, за визволення Європи від нацизму, за трагічні помилки та прорахунки сталінського керівництва.

Матеріальні втрати. По Україні впродовж 1941-1944 рр. двічі пронісся смерч війни. На руїни було перетворено 714 міст та 28 тис. сіл, 16,5 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ, 33 тис. закладів освіти та науки, 19 тис. бібліотек, більш як 30 тис. колгоспів, радгоспів і МТС. В Україні залишилося лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Водночас були евакуйовані на Схід СРСР понад 550 великих підприємств. З серпня 1941 р. було вивезено за межі республіки 59,8% великої рогатої худоби, 82,1% овець, 26, % свиней, 14, % коней. Прямі економічні втрати СРСР становили 679 млрд. крб., а в Україні – 285 млрд. крб. у цінах 1941 р. Це 42 % усіх втрат СРСР протягом війни. Загальна сума збитків, яких зазнали населення і господарство України, сягнула майже 1,5 трлн крб.

Політичні підсумки. Після війни статус України змінився. Наприкінці війни було створено республіканські військове і закордонне міністерства. 1945 р. Україна разом з іншими учасниками антигітлерівської коаліції виступила фундатором ООН.

Уроки. 1) Політика «умиротворення» агресора, безпринципних сепаратних угод тощо – до добра не призводить. Агресії можна запобігти лише спільними зусиллями всіх або більшості країн і народів. Друга світова війна показала приклад міжнародного згуртування перед спільною загрозою. Саме антигітлерівська коаліція країн з різними суспільно-політичними системами відіграла доленосну роль. 2) Власну безпеку не можна забезпечити за рахунок безпеки інших. Її можна забезпечити, дотримуючись норм міжнародного права і моралі. 3) Проти війни треба боротися тоді, коли вона ще не почалася. 4) Слід усім країнам і народам визнати право кожного народу жити так, як він цього бажає. .

5. Під час визволення українських земель у 1943-44 рр. радянським керівництвом велика увага приділялась відновленню соціокультурної інфраструктури. Поновлювалася робота культурно-освітніх установ, навчальних закладів, мистецьких осередків. Після нападу Німеччини на СРСР рішенням революційного проводу ОУН (бандерівської) у Львові було проголошено «Незалежну самостійну Українську державу» під протекторатом Німеччини. Але німці мали інші плани щодо України, намагаючись перетворити українську землю на свою колонію, а українців - на рабів; вони не визнавали бандерівського уряду та розігнали його. Пізніше націоналістичні сили утворили Українську Повстанську армію (УПА); вона почала вести бойові дії проти радянської армії і проти свого народу - проти тих, хто підтримував армію в боротьбі з фашизмом. Трагічною помилкою стали спроби налагодити видавничу діяльність, оживити літературне життя в умовах окупації у Києві, Харкові, Львові.

Деякі письменники - члени ОУН, вважали, що співпраця з окупаційною гітлерівською владою ослабить тиск на національну культуру. Однак ці надії не виправдалися. Так, у Києві були закриті «Українське слово» і «Литаври», а їх організатори О.Теліга та І.Ірлявський страчені фашистським гестапо.

Відсутність єдності серед ватажків в УПА, відмова від взаємодії з радянськими партизанами, які боролись з фашистами в тилу, відштовхнула від них значну частину українського населення, яке вбачало в бандерівцях фашистських посіпак. У 1943 р. з лояльних гітлерівцям членів націоналістичних угруповань було сформовано дивізію СС «Галичина», яку радянські війська розгромили влітку 1944 р. під Бродами. Залишки цього формування також влилися до загонів УПА, закладаючи соціальну базу пізнішої громадянської війни на Західній Україні. Після визволення України радянською армією від фашистів банди ОУН вели безуспішну боротьбу з радянською владою до початку 50-х рр. Наприкінці другої світової війни завершилося об'єднання українських земель у складі УРСР. Частина українців залишилася на етнічних землях Польщі, Чехословаччини, Румунії. Під виглядом боротьби бандерівщиною маріонетковий уряд Б. Берута у Польщі учинив депортацію українців у західні регіони ПНР; лише в кінці 50-х рр. їм дозволили повернутися на рідні згарища.

Питання до самопідготовки:

1. Охарактеризувати пакт Молотова-Ріббентропа та його наслідки для України.
2. Розповісти про початок війни 1941-1945 рр. в Україні.
3. Визначити адміністративний устрій та окупаційний режим в Україні під час війни 1941-1945 рр.
4. Охарактеризувати рухи опору в Україні проти окупантів в роки Другої світової війни.
5. Розповісти про визволення України та наслідки війни. (1941-1945 рр.)
6. Включення УРСР у світову повоєнну політику та в ООН.

ТЕМА 14. РОКИ ПОСИЛЕННЯ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1945-1953рр.). «ХРУЩОВСЬКА ВІДЛИГА» (1953-1964рр.).

ПЛАН.

1. Економічний та суспільно-політичний стан України у другій пол. 40-х – поч. 50-х рр.
2. Рух опору на Західній Україні. Положення УГКЦ.
3. Сталінські репресії в Україні: масштаби та демографічні наслідки.
4. Реформи Хрущова та їх наслідки для України.

1. Повоєнна Україна у багатьох важливих відношеннях виявилася дуже відмінною від тієї, якою була раніше. Значно розширилися кордони, зросла політична й економічна вага в СРСР, докорінно змінився склад населення і, що найважливіше, вперше за багато століть всі українці опинилися в межах однієї держави. До цих змін прагнули пристосуватися як українське суспільство, так і радянський режим. Величезних збитків від воєнних дій та окупації було завдано господарству республіки – крім пограбованих і виведених з ладу тисяч промислових підприємств, було вщент розорено сільське господарство. Руйнувань та занепадів зазнали міста і села України.

На Україні промислове виробництво у 1945 складало лише 26% рівня 1940 р. Звідси і приголомшуючі вимоги Сталіна: він закликав відбудувати розорені регіони, підняти промисловість та сільське господарство на довоєнний період і навіть перевершити його, і все це менш ніж за 5 років. По 1950 р. промислове виробництво на Україні на 15% перевищило рівень 1940 р. На західній Україні, де важкої промисловості майже не було, прогрес відчувався особливо вражаючі – до 1950р промислове виробництво зросло на 250%. У 1950 р. Україна знову стала однією з провідних індустріальних країн Європи. Сільське господарство залишалося у важкому стані. Багато земель за часи війни були занедбані. Тим часом з партійними директивами необхідно було всіляко дбати про розширення посівних площ. Зменшувалося поголів'я худоби, гостро бракувало кваліфікації кадрів. Жителі сіл були позбавлені свободи пересування, оскільки не мали паспортів. Заробітна плата була незначною. За таких умов виснажлива праця колгоспників уже не забезпечувала зростання виробництва сільгосппродуктів. Зберігалось встановлене ще до війни обмеження у пересуванні колгоспників, на них не поширювалося пенсійне забезпечення та виплати за тимчасовою непрацездатністю. Таке закріпачення продовжувалося аж до загальної паспортизації села в 60-ті роки. Відбудова сільського господарства в Україні проходила повільно. Капіталовкладення в сільське господарство були недостатніми, та й ці кошти часто не доходили до села і направлялись в інші галузі, зокрема на оборону. Пріоритет надавався відбудові промисловості. В результаті технічна оснащеність колгоспів залишалася на низькому рівні.

2. Нині достовірно відомо, що негласною підставою для проведення операції “Вісла” була боротьба з українським підпіллям УПА на теренах Холмщини, Лемківщини з одного боку, та польським підпіллям Армією Крайового на теренах Західної України з другого. Роздмухувалась братовбивча громадська війна, втягувався в її кривавий вир усе ширший прошарок людей. За офіційними (вочевидь значно применшеними) даними понад 200 тис. жителів західних областей було депортовано. Національний склад населення західноукраїнських земель змінювався також в результаті радянської кадрової політики. Вчителів із східних областей України до сіл західної місцевості було направлено майже 44 тис. чоловік.

Утвердження радянської влади у Львові в 1944 р. дало поштовх для інших стрімких політичних процесів. Вони стосувалися передусім освітньої галузі й стали найважливішим каталізатором антирадянських виступів у студентському середовищі Львова в перші повоєнні роки. Політика “радянзації” передбачала сукупність дій політичного, соціального, економічного та військового характеру, спрямованих на інтеграцію західноукраїнських земель до складу СРСР. Складовою частиною цього процесу було формування “радянського народу”. Ця штучна ідеологічно-політична конструкція була нав'язана неросійським народам Союзу РСР як інструмент їх русифікації. Самодіяльним підпільником став студент історичного факультету Львівського педінституту Петро Васьків. Він почав гуртувати навколо себе однодумців, писав вірші зі словами “Слава Україні”. До складеного ним списку ввійшли 12 студентів. Разом з однокурсником Степаном Роханським П.Васьків взявся виготовляти і розповсюджувати листівки у Львові. Кількість акцій опору збільшилася в 1946-1947 рр. у зв'язку зі значним притоком у ВНЗ Львова сільської молоді. На початку 1946/1947 навчального року секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький звернувся з проханням до ЦК КП(б)У про створення в місті додаткового відділу НКДБ. Він аргументував це значним зростанням у ВНЗ терористичних повстанських організацій та груп із числа сільської молоді. Навколо Львова було запроваджено 30-ти кілометрову зону посиленого паспортного режиму. На під'їздах до міста ретельно перевірялися поїзди. У гуртожитках працювало чимало агентів, часто завербованих провокаційними методами. Місцевих студентів викликали в НКВС і НКДБ, де під тиском погроз змушували до співпраці. Такі заходи з боку радянських охоронних органів мали певний успіх, зокрема у виявленні нещодавно легалізованих у Львові підпільників. З метою тотального контролю за суспільними настроями радянська влада в перші повоєнні роки встановила цензуру на приватне листування.

3. Невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем, знищуючи опозицію сталінському режиму. Органи ДПУ-НКВС розгорнули масові репресії проти всіх прошарків населення. Початок масового вишиковування “ворогів народу” поклав сфабрикований ДПУ

”шахтинський процес” 1928 р., на якому група інженерів Донбасу була репресована за вигаданими звинувачуваннями у шкідництві. Із 49 засуджених у цій справі – 7 було розстріляно. Починаючи з 1929 р. масові репресії трьома хвилями прокотилися по Україні. Перша – 1929-1931 рр.: примусова колективізація і розкуркулення, процес ”Спілки Визволення України (СВУ)”, ліквідація УАПЦ. Друга – 1932-1934 рр.: штучний голод, постишевський терор (проти інтелігенції та партпрацівників). Третя – 1936-1938 рр.: так званий «великий терор», в центрі якого були репресії проти військових.

Протягом 1928–1929 рр. в УСРР ”за спекуляцію” було притягнуто до суду 33 тис. селян. Восени 1929 р. ДПУ оголосило про викриття підпільної організації СВУ. Процес над нею відбувся в березні 1930 р. Підсудними були 45 видатних діячів української національної інтелігенції, в тому числі академіки С.Єфремов, М.Слабченко, колишній голова уряду УНР В.Чехівський та ін. Їх звинувачували в намірах реставрувати буржуазно-поміщицький лад. У зв’язку зі справою СВУ по всій республіці було репресовано близько 5 тис. студентів, учителів, лікарів. У 1931 р. відбувся ще один процес – так званого ”Українського національного центру”, за яким були репресовані 50 представників української інтелігенції, в тому числі академік М.Грушевський та ін. У сталінських застінках загинули українські академіки – геолог Н.Світальський, генетик І.Аголь, філософ С.Семківський. За фальшивими звинуваченнями були засуджені та розстріляні Д.Фальківський, І.Крушельницький та інші поети і письменники. У 1933 р. було заарештовано видатного режисера Л.Курбаса, а організований ним театр ”Березіль” – закрито. У грудні 1934 р. у справі так званого ”Українського центру білогвардійців-терористів” було засуджено до розстрілу 28 представників української інтелігенції. Протягом 1933 р. від наукової роботи за політичними звинуваченнями було усунуто 1649 науковців, тобто 16% загального складу. У цілому було страчено близько 500 талановитих письменників. Влада стояла на заваді творчості таких видатних кінорежисерів, як О.Довженко, І.Кавалерідзе, І.Савченко та ін. Непоправних втрат зазнали військові кадри (в передвоєнні роки було репресовано понад 40 тис. найдосвідченіших командирів червоної армії, в т.ч. 1800 генералів). Варто зазначити, що репресіям піддавалися не лише інтелігенція, партпрацівники і військові, але й робітники та колгоспники. У 1930-ті рр. терор був тотальним, охоплював усі верстви населення. Шляхом репресій відбулося остаточне утвердження сталінського тоталітарного режиму.

4. Друга половина 1950-х – початок 1960-х рр. ознаменували собою новий важливий етап в історії радянського суспільства. Реформаторські починання тогочасного партійного лідера М.Хрущова породжували певний оптимізм, вселяли надію населення країни на можливість демократизації суспільного життя, подолання негативних явищ сталінського режиму, лібералізації існуючої командно-адміністративної системи в СРСР став ХХ з’їзд КПРС (лютий 1956 р.), на закритому засіданні котрого М. Хрущов

виголосив доповідь, присвячену розвінчанню “культу особи Сталіна”, викриттю і засудженню масових репресій.

Листи письменників, учителів, викладачів вузів із вимогами поширювати національну мову й культуру надходили також до редакцій газет і журналів. Проблеми занепаду української культури, штучного звуження сфер вжитку національної мови порушували в своїх виступах на сторінках газет, журналів, по радіо.

Широкого розголосу набули демарші стосовно мовних питань А.Малишка, які отримали найнегативнішу оцінку вищого політичного керівництва республіки. 4 вересня 1956 р., виступаючи у Дрогобичі на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю від дня народження І.Франка, він навів такі аргумент: “Хіба ж Ленін міг говорити в Кремлі французькою мовою або неже ж Мао Цзедун міг би співати колискову своїм дітям іншою мовою, ніж китайською?”. Поет дорікав партійному керівництву, котре, на його думку, не розуміло питань української культури й вважало, що “шматок хліба і свиняча шкіра на чоботи для селянина важливіше культури і мови”. Проводячи моніторинг розбурханого хрущовськими реформами українського суспільства, органи держбезпеки констатували, що в другій половині 1956 р. кількість антирадянських проявів серед інтелігенції й молоді, особливо у великих промислових та культурних центрах УРСР, різко збільшилось. Якщо з 1 січня по 1 жовтня 1956 р. в Києві мало місце 190 випадків антирадянського характеру, то за жовтень – листопад того ж року проявів було зафіксовано 225. Зростання політичного напруження спостерігалось і в першій столиці Радянської України. За підрахунками органів КДБ, у жовтні – грудні 1956 р. кількість відповідних проявів у Харкові серед інтелігенції й молоді порівняно з 1955 р. збільшилася в 6 разів.

Помітне зростання протестних настроїв в УРСР спостерігалось у часи Угорської революції. Протягом жовтня – листопада 1956 р. органи КДБ зафіксували 141 випадок ворожих висловлювань на виправдання фашистського заклоту в Угорщині та засудження допомоги Радянської держави угорському народу. Відкриті виступи вітчизняної інтелігенції на захист рідної мови та тлі ускладнення міжнародної ситуації у зв'язку з подіями в Польщі та Угорщині спонукали ЦК КПУ звернути увагу на існуючі проблеми у національно-культурній сфері. Вище політичне керівництво республіки рекомендувало партійним, радянським установам, органам суду, прокуратурі проводити свою діяльність на мові залежно від національного складу населення. Міністерствам і відомствам, у віданні котрих перебували середні й вищі навчальні заклади, було дано вказівку покращити ситуацію із забезпеченням підручників та посібників українською мовою. Цей фактор мали врахувати і місцеві органи народної освіти, які в разі наявності дітей, бажаючих навчатися рідною мовою, повинні були відкривати відповідні школи або паралельні українські класи у російських школах. Половинчастість, непослідовність хрущовської “відлиги” простежувалися практично в усіх здійснених у той період заходах, у тому

числі й у сфері національної політики, що набували все більш шовіністичного забарвлення. Яскравим прикладом цьому може слугувати прийнята XXII з'їздом КПРС Програма партії (1961 р.), яка поставила завдання зближення та злиття націй серед своїх основних вимог. Прикриваючись гаслами Соціалістичного інтернаціоналізму, вище політичне керівництво здійснювало на практиці політику русифікації, котра суперечила інтересам націй і народностей Радянського Союзу. Наслідки її стали відчутними вже в середині 1960-х рр. У згаданий час поступово переводилася на російську мову наукова періодика. У 1967 р. в УРСР виходили 323 журнали й періодичні збірники, у тому числі 126 – українською і 197 – російською. Прикметно, що один із найстаріших вітчизняних університетів Харківський у 1965-1967 рр. не видав жодного наукового збірника національною мовою. Аналогічні тенденції спостерігалися в Київському, Львівському й інших університетах, науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР.

Питання до самопідготовки:

1. Включення УРСР у світову повоєнну політику та в ООН.
2. Хрущовська «відлига»: та її характер в Україні.
3. Гальмівні процеси у соціальному та економічному розвитку СРСР та УРСР в 60-70 рр.
4. На що спонукали відкриті виступи вітчизняної інтелігенції?
5. Розкрийте сутність опозиційного студентського руху на початку 1950-х рр.

ТЕМА 15. ПЕРІОД ЗАСТОЮ І КРИЗИ РЯДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1964-1985рр.) ЧАСИ ПЕРЕБУДОВИ ТА АКТИВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ (1985-1991 рр.)

ПЛАН.

1. Період застою і кризи радянського суспільства (1964-1985 рр.)
2. «Перебудова» в СРСР та її криза.
3. Активізація національного руху в Україні. Утворення суспільно-політичних рухів і партій.
4. Культурні процеси 60-80-х років. Українські «шістдесятники».

1. Ситуація в країні почала змінюватися з приходом до влади в КПРС Л. Брежнєва, а в КП України – П. Шелеста. З липня 1963 р. до травня 1972 р. він був першим секретарем ЦК КПУ. З його іменем пов'язують посилення автономістичних тенденцій серед українського партійного керівництва. В

умовах “контрольованого автономізму” нового піднесення набули дискусії навколо питань розвитку національної мови і культури, зокрема перегляду хрущовської освітньої реформи 1958 р., згідно якої вибір мови для навчання дітей залежав від волі батьків, що в умовах престижного статусу російської мови і широких можливостей службового росту надавали перевагу саме їй. За час перебування при владі П. Шелеста утворилися сприятливі умови для висунення вимог щодо піднесення статусу української мови в усіх сферах суспільного життя. Ставилося питання про переведення вищої школи на українську мову викладання, робилися певні спроби утвердження української мови шляхом збільшення кількості й, що важливо, якості україномовних наукових і періодичних видань. Серед останніх слід виділити український журнал “Всесвіт”, у якому друкувалися переклади зарубіжної літератури. Популярність журналу зростає в 70-х рр. унаслідок посилення партійної критики літературної творчості окремих авторів і звернення їх до перекладацької діяльності.

Якщо раніше спроби оцінити діяльність П.Шелеста містилися переважно у закордонних публікаціях, то ще в добу горбачовської “перебудови”, а особливо з проголошенням незалежності України такі узагальнюючі оцінки знаходимо у працях істориків з України. Нову хвилю публікацій про П.Шелеста у 2008 р. стимулювало його 100-річчя. Однак у Шелеста і Щербицького справді було багато спільного. Взаємини Шелеста і Хрущова не були однолінійно-мажорними. Можливо, те, що Хрущов не дотягнувся (не встиг) до Шелеста, його автоматично вважали висуванцем хрущовської доби, а Щербицького – навпаки. Це – помилкове враження. І Шелест, і Щербицький висунулися на значні керівні посади за Хрущова. У квітні 1973 р. з'явилася рецензія на книжку “Україно наша Радянська”, яка вийшла друком у 1970 р. й автором якої був Шелест. Одним із головних обвинувачень було таке: У книзі, яка має назву “Україно, наша Радянська”, непомірно багато місця відводиться минулому України, її дожовтневій історії, водночас слабо показуються такі епохальні події, як передожовтневій історії, водночас слабо показуються такі епохальні події, як перемога Великого Жовтня, боротьба за побудову соціалізму. Після виходу статті у засобах масової інформації розгорнулася галаслива антишелестівська кампанія.

Із від'їздом Шелеста до Москви в Україні посилюється відверто русифікаторський курс, переслідування українського руху опору. Підсумовуючи, доцільно підкреслити, що у політичній історії України ХХ ст. Петро Шелест постає достатньо суперечливим, часом парадоксальним діячем. Він не був націоналістом, що йому закидали із певних політичних причин, а сповідував ту нову (хоч і радянську) українську ідентичність, яку свого часу сповідували націонал-комуністи. Одним із головних напрямків політичного курсу його приємника В. Щербицького була мовна русифікація республіки. Проводилася організована кампанія боротьби за піднесення ролі російської культури і перетворення її на синонім усього прогресивного і

престижного. Російська мова вважалася мовою міжнаціонального спілкування, а українська поступово витіснялася з усіх сфер суспільного життя і навіть на побутовому рівні

2. З початку 80-х років розладнана економіка хронічно не забезпечувала потреб СРСР. Рік у рік падав добробут населення. В радянському суспільстві процвітала корупція, казнокрадство, організована злочинність. *Радянський Союз став перед кризою усіх сфер суспільного життя*. Про потребу докорінних змін в економіці і політиці, соціальному і духовному житті суспільства, розширення демократії і гласності вперше прилюдно було сказано на квітневому (1985) пленумі ЦК КПРС у доповіді М.С.Горбачова, якого перед цим, у березні того ж року, було обрано генеральним секретарем ЦК партії після смерті малоосвіченого, інтелектуально обмеженого канцеляриста К.У.Черненка.

Проголошений курс на перебудову — це реакція на глибокі кризові явища в радянському суспільстві. М.С.Горбачова та його перших соратників називали *архітекторами перебудови*. Але вони ними не були. Мав рацію нині непопулярний К.Маркс, коли говорив, що найгірший архітектор відрізняється від найкращої бджоли тим, що, починаючи роботу, він уже має в голові проект будови. Але, як зізнався через два роки після початку перебудови Олександр Яковлев, починаючи реформи, вони з Горбачовим не мали уяви про масштаби тих проблем, які перед ними стояли. Дивна річ! Весь світ — видатні соціологи, філософи, політологи, які спостерігали еволюцію радянського монстра лише ззовні, уже давно винесли *соціалістичному вибору* свій вирок. Інакомислячі всередині країни дійшли такого ж висновку. А керівники величезної країни, які мали безпрецедентний апарат відкритих і секретних служб, що контролював всі джерела інформації, і пишалися своїм *всезнанням*, в дійсності *не знали практично нічого*.

Саме некомпетентність, невміння професійно проаналізувати ситуацію, були причиною всіх знаменитих спізнювань Горбачова. Фундатори перебудови не ставили своєю метою ліквідацію тоталітарного ладу. Вони розраховували на здійснення лише косметичних заходів, а не зведення принципово нової конструкції. Саме тому Горбачов останні роки так опирався всім дійсно радикальним переминам. Він опирався запровадженню приватної власності, і особливо приватної власності на землю; всіма засобами протидіяв будь-яким спробам радикальної економічної реформи; чинив опір відмові КПРС від монопольного права на владу. Більше всього сил він приклав на протистояння з республіками, на спроби збереження пресловутого центру, котрий день від дня ставав символом ненависної для народів багатонаціональної держави. Його нерозуміння національного питання проявилось вже під час візиту до Києва у червні 1985 року, коли він двічі називав Радянський Союз Росією. У 1991 році він характеризував СРСР як «тисячолітню державу» та «природний результат історичного процесу». Таке ототожнення СРСР з Росією не залишало місця для окремої української ідентичності. Кожного разу Горбачов змушений був поступатися, але тільки

тоді, коли вже було запізно, і поступка не мала значення.

Власне кажучи, яскравим виявом некомпетентності була сама ідея перебудови — спроби перебудувати те, що не перебудовується, реформувати те, що не реформується. Тоталітарну імперію, як з'ясувалося, в принципі реформувати неможливо. Навіть після серпневого путчу 1991 року Горбачов, повернувшись із Форосу в Москву, продовжував твердити про відданість соціалістичному вибору, про необхідність реформування КПРС, після уже фактичного розпаду імперії продовжував свої заклинання про Союз. Така стійкість була аналогічна політичній сліпоті. Згадаємо початок перебудови. У свідомості багатьох початок перебудови — *антиалкогольні дії*. Спрощене мислення підказувало: на основі тверезості населення і використання досягнень науково-технічної революції можна добитися *прискорення* соціально-економічного розвитку. Антиалкогольна кампанія завдала тяжких збитків Україні: були нещадно вирубані виноградники, а різке (майже вдвічі) зменшення обсягу випуску державного алкоголю викликало збільшення випуску самогону і в результаті призвело до того, що цукор — основна сировина для виробництва самогону — у 1988 році в Україні, головному продуценті цукру в СРСР, став відпускатися за картками. Згодом почало визрівати розуміння неминучості глибокої економічної *реформи*. Але діяли нерішуче. Спочатку звернулися до госпрозрахунку: перша, друга, третя моделі. Потім моделі відпали, почали говорити про регіональний госпрозрахунок. Далі — про самостійність підприємств, кооперацію. Згадали про оренду, потім про оренду з правом спадкування, дійшли до питання про *власність* і почали тупцювати на місці. Врятувала поява поняття про *ринок*, почали говорити про перехід від етатичної (державної) економіки до ринкової економіки. Однак про те, як переходити до ринку, не знав ніхто. Потім з'явилося незручне у вимові слово *роздержавлювання*, яке поблікло з появою містичного слова *приватизація*. За семиріччя пропонувалася маса програм, приймалося багато законів, але економічна криза невпинно вела до економічного краху.

3. Активізація політичного життя сприяла зростанню національної самосвідомості народів СРСР, в тому числі й українського, які вимагали кардинального вирішення національного питання, нового підходу до удосконалення національних відносин. 16 липня 1990 року Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, зробивши тим самим перший крок до здобуття повної державної незалежності. Активізував свою діяльність Народний Рух, який вимагав повернути українцям їхню справжню історію, надати українській мові статусу державної, демократизувати виборчу систему. Народний Рух, який раніше виступав за союзний договір на умовах утворення союзу суверенних держав, змінив стратегічну мету: віднині він став відстоювати вимогу побудови ненасильницьким шляхом незалежної демократичної української держави. *На осінь 1991 року в Україні діяло вже понад 15 партій.* Швидке зростання малочисельних політичних партій свідчило не стільки про

демократизацію суспільства, скільки про слабкість демократичних сил та розбрат у їхньому середовищі. Розуміння цього проявилось, зокрема, під час створення *Демократичного конгресу*. Його установча конференція відбулася у Харкові 26–27 січня 1991 року. Та час не засвідчив практичних результатів його діяльності. Наприкінці 1990 і на початку 1991 року ейфорія, оптимізм і активність спали, а їх заступили побоювання щодо різкого погіршення економічної ситуації, яке економісти тлумачили як наслідок горбачовської політики. Тривожна двоїстість охопила Україну. З одного боку, було очевидно, що п'ять років гласності привели до епохальних змін, що комуністична ідеологія зазнала краху і комуністи не можуть відігравати керівної ролі в суспільстві, їх монополія на владу закінчилася. Натомість система ринкової економіки розглядалася із зростаючою прихильністю, відроджувалася національна самосвідомість з антицентристським спрямуванням. Поступово зникла психологія страху, яка раніше дозволяла меншості тероризувати більшість.

З другого боку, суспільство не просувалося вперед на шляху конкретних структурних змін. Пусті полиці крамниць, різке зростання цін вели до того, що частина населення була готова повернутися до старого курсу. Влітку 1991 року відчуття загальної кризи було дуже помітним, економіка перебувала у критичному стані. Однак позитивні зрушення невпинно продовжувалися. У обережній обачливій манері Л.Кравчук почав виступати за перехід до самоуправління. Підтримка суверенності появилася від націонал-комуністів, куди перейшов новий голова Верховної Ради Л.Кравчук і його заступник І.Плющ. Як показав референдум 17 березня 1991 року, навіть чимало росіян та інших неукраїнців не були проти суверенності, якщо вона підніме рівень життя. Політичний календар України вимагав переломних, вирішальних змін. Але залишалось неясним, хто зможе їх реалізувати. В першій половині 1991 року політичне становище було нестабільним, почався процес розпаду СРСР. «Павлівське» підвищення цін призвело до зубожіння значної частини населення. Криза в економіці досягла кульмінації. СРСР опинився на краю катастрофи. Тим часом в політичному житті України виникло три проблеми: розробка нової конституції, вибори президента і, найголовніше, проблема нового союзного договору, який би передав республікам значно більшу владу в докорінно перебудованому і децентралізованому Союзі. Від вирішення останнього питання залежало, чи зможе Україна стати повноцінною, суверенною і незалежною державою. Так званий “новоогарьовський процес” за формулою “9+1” (Росія, Україна, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Туркменія, Таджикистан, Киргизія, Азербайджан + центр) показав, що Союзний договір стане компромісом між республіками і центром, і такий компроміс не задовольнить усіх. Спроба державного перевороту в серпні 1991 року поклала кінець перебудові.

4. У 80-х рр. продовжується розвиток української культури. Повернулися до творчості реабілітовані письменники. У процесі відродження

української літератури й культури гідну роль відіграли «шістдесятники», загартовані у протистоянні офіційній ідеології. Л.Костенко вела діалог минулого із сучасним, заглиблюючись у проблему обов'язку митця перед народом (роман «Маруся Чурай»); В.Голобородько філософськи осмислив сенс людського життя; Р. Іваничук, використовуючи історичну тематику, розкрив правду про минуле українського народу («Манускрипт з вулиці Руської», «Вода з каменю»). Таким чином, розвиток української культури протягом 50-80-х років ХХ століття був яскравим і плідним, відбувалося поступове накопичення й узагальнення наукових і мистецьких надбань, яке сприяло усвідомленню необхідності глибоких соціокультурних перетворень заради збереження українського народу та його культури. Протягом 1986-88 рр. спочатку в літературно-мистецькому середовищі та в культурницькій пресі, а потім у ширших колах інтелігенції розгорнулися дискусії. Українська інтелігенція на перший план висувала проблематику захисту національної мови й культури, повернення історично-культурної спадщини в повному обсязі.

Питання до самопідготовки :

- 1.Правозахисницький та дисидентський рух в Україні.
- 2.Перші кроки перебудовних процесів в Україні (кінець 80-х - поч. 90-х рр.)
Які теми и проблеми висвітлювала українська література 50-80-х рр.?
3. Як розвивався український кінематограф радянського періоду?
4. Які соціально-політичні умови призвели до руху «шістдесятників»?
5. У чому, на вашу думку, виявляються суперечності у розвитку культури 50-60-х років?
6. Як розвивались музичне, театральне, образотворче мистецтво 50-80-х рр.?
7. Якими були науково-технічні досягнення Радянської України?

ТЕМА 16. УКРАЇНА - НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА. ПОСТУП У ХХІ ст.

ПЛАН.

- 1.Проголошення незалежної України та перші кроки на шляху її затвердження.
- 2.Розбудова незалежної української держави: соціально-економічні, політичні, культурно-релігійні проблеми.
- 3.Багатопартійність в Україні в умовах незалежності.
- 4.Зовнішньополітичні акції України.

1. Багато століть український народ боровся за право самому розпоряджатися рідною землею і своєю долею, за незалежну й самостійну українську державу. 16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла «Декларацію про державний суверенітет України», в якій проголосила «державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах». Попри всі незгоди та дискусії більшість парламенту і опозиція були єдині в розумінні необхідності такого кроку. Сумніви багатьох депутатів щодо його доцільності були розвіяні проголошенням державного суверенітету Російської Федерації, яке відбулося напередодні у Москві. В цьому документі вперше проголошувалось верховенство законів республіки стосовно законодавства СРСР, до якого вона тоді входила. Це положення Декларації було внесено до чинної тоді конституції УРСР як окрема стаття. Вказувалось на самостійність, повноту і неподільність влади в межах республіки, недоторканість її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Підкреслювалось, що від імені народу може виступати виключно Верховна Рада УРСР. Законодавчо закріплювалися необхідність утворити національний банк, цінову, фінансову, митну служби, намір забезпечити національно-культурне відродження українського народу, вільний розвиток всіх інших народів, право мати власні збройні сили, органи внутрішніх справ, державної безпеки. Україна проголошувалась нейтральною позаблоковою державою, яка дотримуватиметься без'ядерного статусу. Історичне значення Декларації передусім у тому, що в ній сформульовано основний принцип державотворчих процесів: «Українська РСР самостійна у вирішенні будь-яких питань свого життя». 19-21 серпня 1991 року найближче оточення М. Горбачова здійснило спробу припинити перебудовчий процес і зупинити розпад СРСР. Заколотники на чолі з Г. Янаєвим ізольовують М. Горбачова в Криму, створюють так званий Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС), який за підтримки своїх прихильників у найвищому комуністичному ешелоні, армії та КДБ мав перейняти владу в країні. Проте демократам Росії на чолі з Б. Єльциним удалося перехопити ініціативу й за допомогою масових протестів завдати поразки консерваторам. **24 серпня 1991 року** відбулася позачергова сесія Верховної Ради УРСР, яка проголошувала незалежність України, тобто створення самостійної Української держави.

2. Україні почалися трансформації. Які мали охопити всі сфери життя. Планувалося: у політичній площині ліквідувати інститут тоталітаризму і перейти до демократичного суспільства; в економічній – ліквідувати командно-адміністративне управління народним господарством і перейти до багатоукладної економіки на ринкових засадах; у соціальній сфері – перейти від людини-гвинтика системи, влади, держави до проголошення й захисту найважливіших цивілізаційних цінностей – життя, честі, гідності, добробуту; у гуманітарній сфері – від класових, ідеологічних стереотипів до

гуманістичних цінностей; у міжнародній – від політики «мирного співіснування протилежних суспільних систем» до широкої інтеграції і міжнародного співробітництва.

Також українська влада перейшла від розмов до активних дій стосовно розбудови Української держави так: Законом від 17.09.1991 р. назву УРСР було замінено на споконвічну назву держави - Україна. 8 жовтня 1991р. прийнято Закон «Про громадянство України», яким визначено статус її населення. Громадянство України отримали усі, хто проживав на її території і не був громадянином іншої держави. У листопаді цього ж року було прийнято «Декларацію прав національностей України» і Закон «Про національні меншини в Україні», який зафіксував право кожного народу на розвиток своєї національної мови, культури, відродження історико-культурних традицій і т. ін.

У своїй державотворчій діяльності Президент і Верховна Рада України приділяли багато уваги проблемам розбудови Збройних сил. На час проголошення незалежності чисельність армії у трьох військових округах, на які була поділена Україна (Київському, Прикарпатському та Одеському), становила 726 тис. осіб. Верховна Рада України прийняла майже півсотні документів щодо Збройних сил. На їх основі відбувалися реформування військових управлінських та організаційних структур, формування військово-технічної політики, вдосконалення матеріального забезпечення армії та системи підготовки військових кадрів, створення механізму соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей тощо. Отже, процес розбудови Збройних сил мав керований характер. Було прийнято низку законів про розбудову Збройних сил України та її правоохоронних органів.

3. Одним з головних елементів демократичної політичної системи є багатопартійність, адже саме політичні партії є ланкою між урядом і народом. Становлення української багатопартійності пройшло декілька етапів: 1) Зародження багатопартійності (1988–1990 р.); 2) Вихід багатопартійності на державний рівень (травень 1990 – серпень 1991 р.); 3) становлення багатопартійності (з серпня 1991 р.). Проте зміцненню і консолідації новостворюваних партій перешкоджало зокрема те, що був відсутній «Закон про політичні партії в Україні», який вступив в силу лише 28 квітня 2001 р. Розвиток соціально-політичних, державотворчих процесів гальмувало й те, що у нас створено понад 100 політичних партій різного спрямування, які часто виступали дестабілізуючим фактором у Верховній Раді і суспільстві в цілому. Всі ці політичні партії фактично належать до трьох класичних політичних напрямів – лівого (Комуністична партія України, Соціалістична партія України та селянська партія України); правого (Демократична партія України, НРУ, Українська республіканська партія, Християнсько-демократична партія України); центристського (Партія зелених України, Народньо-демократична партія, Соціально-демократична партія України). У березні–квітні 1994 р. відбулися вибори до Верховної Ради

(головою її було обрано лідера Соціалістичної партії України О. Мороза), а у червні – липні цього ж року – вибори Президента України (ним став Л. Кучма, за якого у другому турі віддали свої голоси понад 52 % виборців). Президентські вибори 1999 р. знову привели на посаду Президента держави Л. Кучму.

Вибори Президента України 2004 р. стали переломними в історії держави. Кандидатом від влади став чинний Прем'єр-міністр України Віктор Янукович. Опозиційні сили згуртувалися навколо лідера «Нашої України» Віктора Ющенка, колишнього Прем'єр-міністра у 2000-2001 рр. Переголосування 26 грудня 2004 р. привело до перемоги Віктора Ющенка (51,99%). Інавгурація нового Президента України Віктора Ющенка відбулась 23 січня 2005 року. Сподівання українців на краще життя, після виходу на Майдан і приходу нового президента, знову виявилися марними. 17 січня 2010 року відбувся перший тур чергових президентських виборів в Україні, у результаті якого переможця виявлено не було. 7 лютого було проведено другий тур виборів, у якому перемогу здобув на той час опозиційний лідер Віктор Янукович. Вибори президента 2010 р. змінили кольори влади з помаранчевого на біло-синій. Президентом України було обрано Віктора Януковича. 2013 листопад - 2014 лютий «Революція гідності». 2014р. підписання Україною угоди про асоціацію з Європейським Союзом. 2014р, червень обрання П.Порошенко Президентом України.

4. Важливе місце в системі зовнішньополітичних пріоритетів України посідають відносини з країнами СНД. Ставлення України до СНД визначається її економічними та політичними інтересами, а також національним законодавством. Україна виступає проти перетворення СНД на нове державне утворення і заперечує надання СНД статусу суб'єкта міжнародного права. Статут СНД не підписаний Президентом України і не ратифікований Верховною Радою. Отже, Україна не є членом СНД де-юре, а має особливий статус, який впливає з ратифікованої нею Біловезької угоди разом із згаданими застереженнями Верховної Ради. Крім того, Україна є асоційованим членом Економічного Союзу СНД. Водночас Україна не є учасником Ташкентської угоди від 15 травня 1992 р. про колективну безпеку.

Отже, нині Україна є нейтральною й позаблоковою державою. Цей статус означає, зокрема, неможливість її вступу до будь-якого військово-політичного блоку. Згідно з міжнародним правом змінити ситуацію можна лише в разі відмови від такого статусу, але це складний процес.

Питання до самопідготовки :

1. Громадсько-політичні процеси в незалежній Україні: труднощі та надбання.
2. Зовнішня політика та економічні процеси в незалежній Україні.
3. Проблеми становлення громадянського та правового суспільства на початку XXI ст.
4. Євроінтеграційні процеси в Україні: труднощі і надбання.
5. Євромайдан і Революція Гідності 2013-2014 рр.

6.Реформи в Україні після Революції Гідності.

7.Україна й українці у протистоянні збройній агресії РФ.

ТЕМА 17. КУЛЬТУРА В ЧАСИ ПЕРЕБУДОВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ.

ПЛАН.

- 1.Відродження історичної та культурної спадщини українського народу.
- 2.Досягнення і проблеми розвитку культури суверенної України.
- 3.Особливості та характерні риси українського соціокультурного простору наших днів.

1. Культурні надбання кожної нації – це безцінний скарб всієї людської цивілізації. Збережена та примножена протягом багатьох тисячоліть, культура становить унікальну історичну пам'ять кожної сучасної держави, забезпечує духовний зв'язок минулих, сьогоденних та майбутніх поколінь.

Відсутність чітких державних кроків з відродження української культури призвели до помітного занепаду суспільної моралі, втрату моральних цінностей, зміну світогляду від первинних основ духовного розвитку до безвідповідального споживання матеріальних благ, посилення соціальної байдужості, апатії та агресії. Ці тенденції яскраво простежуються як у повсякденній культурі спілкування більшості громадян, так і низькому рівні політичної культури та свідомості суспільства, неможливості консолідації зусиль для вирішення спільних проблем. Більшість українців не бачить перспектив у майбутньому, не вірить у можливість покращення ситуації в державі, молодь не має моральних авторитетів та достойних прикладів для наслідування. Подібний стан багато в чому зумовлений слабким державним фінансуванням галузі культури, яка самостійно не може протистояти загрозливим тенденціям до її утисків, створення загального відчуття байдужості до історичних традицій та утвердження стереотипу матеріального споживання над ідейним створенням, популяризація культури сили, багатства та влади. Через брак державних коштів закриваються музеї, мистецькі центри, книгарні та театри, приміщення яких потім незаконно приватизовуються. Не краща ситуація спостерігається у вітчизняному книгодрукуванні. Систематично скорочується випуск українських книжок, а ті нечисленні, хоча й безумовно успішні спроби популяризації та відродження української книги не мають державної підтримки і часто здійснюються за кошти приватних осіб.

Великий вплив на неможливість культурного об'єднання має штучна спекуляція політичними силами спірними питаннями: мови, історії, релігії.

Державна культурна політика має бути орієнтованою на забезпечення, підтримку та розвиток традиційних українських духовних цінностей. Основні

завдання держави – проводити активну політику з пропаганди зміцнення інституту сім'ї та традиційних родинних цінностей: любові, взаємоповаги, доброти. Всебічно сприяти відновленню та утвердженню цінностей солідарності, взаємодопомоги і патріотизму, проводитимемо активну інформаційну політику з понять національного спадку (мови, звичаїв, традицій, цінностей). Державна підтримка відродження спонсорства та меценатства допоможе знайти необхідні кошти для відновлення та реставрації історичних пам'яток, забезпечити їхнє утримання у належному стані та постійний догляд. На основі програмно-цільового фінансування культурних програм, можна виділити гроші для забезпечення відновлення українських музеїв, театрів, бібліотек, мистецьких центрів: проведення капітальних ремонтів приміщень, оновлення музейних експонатів з приватних колекцій, книжкових фондів, популяризація культурного відпочинку серед широких верств суспільства. Важливе значення має процес відродження української літератури та кіномистецтва. Добра традиція з проведення різноманітних книжкових ярмарок, виставок та форумів має бути продовжена і отримати гідну фінансову підтримку для популяризації та розповсюдження української книги. Особливо це стосується української літературної класики, художньої та науково-популярної літератури, сучасних письменників та молодих авторів, дитячих книжок. Програма «Українська книга» має бути безстроковим національним проектом, завдяки якому українське книгодрукування вийде на світовий рівень розвитку. Книговидавництва та друкарні отримуватимуть від держави посилену допомогу у вигляді певних податкових пільг, організації в Україні літературних подій міжнародного значення.

2. 90-ті роки ХХ ст. започаткували сьомий етап історії української культури. Акт про державну незалежність України, прийнятий 24 серпня 1991 р., відкрив нову сторінку в історії культури України. Чи не вперше український народ отримав можливість вільно творити.

Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. починається розбудова самостійної держави і проводиться формування власної культурної політики, спрямованої на забезпечення вільного розвитку національної культури та збереження культурної спадщини. Держава формує законодавчу базу, яка могла б забезпечити розвиток культури та вільний доступ усіх громадян до її здобутків. Так, у 1992 р. Верховна Рада прийняла «Основи законодавства України про культуру», де були задекларовані основні принципи державної політики в галузі культури, спрямовані на відродження і розвиток культури української нації та культури національних меншин, забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей, створення матеріальних та фінансових умов розвитку культури. В «Основах» зазначені пріоритети у розвитку культури, права і обов'язки громадян у сфері культури, регламентована діяльність у цій сфері; у тому числі професійна творча діяльність, міжнародні культурні зв'язки.

У розділі IV «Основ законодавства про культуру» йдеться про фінансування і матеріально-технічне забезпечення культури, зокрема, ст. 23 передбачає, що держава гарантує необхідність асигнувань на розвиток культури в розмірі не менше восьми відсотків від національного доходу України. Передбачаються також форми недержавного фінансування цієї сфери. Конституція України (1996 р.) підтвердила зафіксований попередніми законодавчими актами принцип державності української мови (ст. 10), проголосила гарантії та свободи у галузі літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності та авторських прав (ст. 54). На жаль, фінансово-економічні проблеми останнього часу не дають можливості фінансувати сферу культури у повному обсязі, так, як це передбачено чинним законодавством України. За відсутності належного державного фінансування в Україні створюються інші механізми матеріального забезпечення сфери культури: створюються благодійні фонди, культурні товариства, об'єднання митців, зароджується діяльність меценатів. Проте поки що це не може замінити повноцінного державного фінансування. У цих умовах відбувається комерціалізація культури, коли створюються низькопробні, але прибуткові культурні проекти.

Через матеріальні труднощі, особливо в перші роки незалежності, скорочувалася кількість закладів культури (перш за все у сільській місцевості), а багато талановитих митців виїжджали за кордон у пошуках достойного заробітку. Загальмувався розвиток кінематографії, за останні роки українські фільми практично не знімаються, а технічні потужності вітчизняних кіностудій використовуються для зйомок реклами та відеокліпів. Не кращі часи переживає книговидавництво – більшість видань на полицях книгарень російськомовні, до того ж видрукувані за межами України. Ще одна проблема української сучасної культурної сфери – переповнення культурного простору зразками зарубіжної масової культури (кінематографічна продукція, музика, телебачення, літературні твори тощо). Ці далеко не найкращі твори маскультури витісняють національну культуру з активного вжитку, особливо в молодіжному середовищі. Значні труднощі доводиться долати Національній академії наук України, що через недостатнє фінансування втрачає кращих спеціалістів. У процесі розбудови нової держави актуальною стає проблема людини як творця. По суті відбувається зміна світоглядного ставлення до людини, гуманістичного усвідомлення ролі людини у процесі творчості. Гуманістична орієнтація суспільства має на меті втілення у практику пріоритетів загальнолюдських цінностей, які знаходять вираження у національній культурі. У площині відродження національної культури актуальною залишається мовна проблема, адже культура і мова належать до найголовніших духовних цінностей кожної особистості та всього суспільства.

3. Сучасні досягнення української культури дають змогу критично подивитися на власний, притаманний їй тип культури та з'ясувати її історичні й культурні межі. Сучасна людина починає усвідомлювати, що культурна самобутність її народу невіддільна від культурної самобутності інших народів, що усі ми підпорядковані «законам» культурної комунікації. Особливістю сучасного стану української культури є формування, поряд із традиційною культурою, образу нової культури. Перший образ відображений насамперед ідеями історичної і органічної цілісності та спадковості традицій. Новий образ все більше асоціюється з глобальними ідеями, єдністю людства та його долі. Планетарне мислення стає домінуючим, народжується новий тип людини і нові картини світу у творах мистецтва.

Однією з особливостей вітчизняної культури є новий тип культурної комунікації, що передбачає:

- всезростаючу здатність до розуміння чужої культури;
 - визнання іншої культурної самобутності, іншої істини, вміння включати їх у свою позицію і своє світобачення;
 - визнання правомірності існування багатьох поглядів на істину, вміння будувати діалогічні відносини і йти на розумний компроміс;
 - зростання ваги усвідомленої рефлексії, вироблення нових способів вирішення культурних проблем.

З року проголошення незалежності України і розбудови самостійної держави Україна були створені більш сприятливі умови для розвитку культури. Чимало творів нового смислового гатунку з'явилися у майстернях художників, письменників, драматургів. Усе це склало досить строкату панораму культурного життя в новому ідеологічному просторі. Пошуковий новаторський вектор сучасного образотворчого мистецтва, світоглядна, аксіологічна, етнокультурна його парадигматика на сьогоднішньому етапі розвитку досить різнопланова.

Після завоювання незалежності в літературі та мистецтві України стверджується плюралізм, сама думка про можливість існування якого у тоталітарному суспільстві була ірреальною. Провідним у новому постіндустріальному суспільстві стає постмодернізм. Характерними рисами постмодернізму є деканонізація традиційних цінностей, деконструкція естетичного суб'єкта, стильовий синкретизм, інтертекстуальність, цитатність як метод художньої творчості, фрагментарність і принцип монтажу, іронізм, пародійність, гедонізм, естетизація потворного, змішування високих і низьких жанрів, театралізація всіх сфер культурного буття, репродуктивність і тиражування, орієнтація на споживацьку естетику, запозичення принципів інформаційних технологій. У культурі постмодернізму поєднуються толерантність, плюралістичність, відкритість, антитоталітарність як заперечення влади над природою й особистістю і водночас – втрата ціннісних критеріїв, емоційності, цинізм, поверховість, естетична вторинність. У постмодернізмі авангардистській установці на новизну протистоїть бажання опанувати досвід світової культури шляхом її

іронічного цитування. Постмодернізм відверто стверджує, що текст не відображає реальності, а творить нову реальність (дійсність не виявляється, існують лише тексти). Сприйняття світу як грандіозного звалища накопичених людством артефактів, традицій, образів, стилів за умови того, що немає системи координат, принципової ієрархії цінностей, перетворює художній текст на випадковий бріколаж, який постулює хаос як спосіб організації.

Питання до самопідготовки :

1. Який стан і проблеми народного мистецтва на сучасному етапі.
2. Охарактеризуйте особливості культурного відродження на сучасному етапі.
3. Визначити особливості театральної Одеси: історія і сучасність.

ЛІТЕРАТУРА:

Основна :

1. Глушкова Н.М. Історія української культури: конспект лекцій. Одеса: ТЕС, 2012.150с.
2. Історія та культура України: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 480 с.
3. Історія та культура України: навчальний посібник/уклад. Дедурін Г.Г.Іванов С.Ю.,ЧорнийІ.В. Харків: ХНУВС, 2017. 108с.
4. Сливка Ю.Р. Історія України: навч. пос. Львів: Світ, 2003. 520с.
5. Савченко Н.М., Подольський М.К. Історія України: модульний курс: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006.543с.
6. Краснянська Н.Д., Слободянюк О.Р. Історія України та історія української культури: конспект лекцій. / Од держ. еколог. ун-т. Одеса, 2018. 530 с.
7. Світлична В.В. Історія України: навчальний посібник./За ред. Ю.М.Алексєєва. Київ.:Каравела, 2006.588 с.

Додаткова:

- 1.Бойко О.Д. Історія України: навчальний посібник .Київ:Академія, 2002. 856с.
- 2.Влялько В.А. Історія України (терміни і поняття): навч. пос.Одеса: Екологія, 2006. 26с.
3. Влялько В.А.Україна між двома війнами (1921-1939 рр.):конспект лекцій. Одеса:ТЕС,2011.45 с.
4. Влялько В.А., Довженко Л.В. Історія українських земель у II-й половині XII - I-й половині XIV ст. ст. Галицько-Волинська держава: конспект лекції. Одеса: ОГМІ, 1999.65с.
5. Історія і культура України [Текст]: електрон. підручник для студ. природнич. і техн. спец. / В.В. Іваненко, Г.Г. Кривчик. Дніпро.: ДНУ ім. Олеся Гончара, 2016. 206 с.
- 6.Нагайник В.А. Визвольна війна українського народу середина сер. XVII ст. Утворення національної Козацької держави: конспект лекцій ./ Од держ. еколог. ун-т . Одеса, 2009. 60 с.
7. Нагайник В.А. Витоки українського народу. Східнослов'янська держава Київська Русь: конспекту лекцій./ Од держ. еколог. ун-т .Одеса, 2008. 88 с.
8. Нагайник В.А., Влялько В.А. Українські землі у складі Польського королівства і Великого князівства Литовського та їх об'єднаної держави Речі Посполитої: конспект лекції / Од держ. еколог. ун-т .Одеса, 2002. 82 с.

9. Українська культура в іменах. Довідник У45 [для студ. усіх спеціальн.] / О. О. Петутіна, Н. В. Вандишева-Ребро, О. В. Голозубов [та ін.]; за ред. О. О. Петутіної. Харків: НТУ «ХП», 2017. 303 с.
10. Субтельний О. Україна: Історія: навч. пос. Київ: Либідь, 1996. 720 с.